

Homenatge al catedràtic Lluís Cantalops i Valeri

Amb motiu del seu comiat com a professor en actiu de l'ETSAB

ETSAB

Escola Tècnica Superior
d'Arquitectura de Barcelona
EDICIONS ETSAB

Text de la lliçó magistral amb motiu del seu comiat
com a professor en actiu de l'ETSAB

Sala d'Actes de l'ETSAB
11 de novembre de 2004

Imatge de portada: Passeig Marítim de Calafell, 1992 - 2001

Imatge de contraportada: Perspectiva del Pla de Millora Urbana Porta Firal, Barcelona 2000 - 2006

© Del text, Lluís Cantallops, 2006

Maquetació
Agnès Thöni Hortal

© Edicions ETSAB, 2006
Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona
Av. Diagonal, 649, 1r pis
08028 Barcelona
Telèfon: +34 934 016 413
A/e: publicacions.etsab@upc.edu
Web: www.etsab.upc.es
Editor responsable: Fabián Gabriel Pérez

Primera edició: desembre 2006

Impressió
Quality Impres
C/Comte Güell, 24-28, 08028 Barcelona

Queda estrictament prohibida, sense l'autorització escrita dels titulars del copyright i sotmesa a les sancions establertes a les lleis, la reproducció total o parcial d'aquesta obra per mitjà de qualsevol mecanisme o procediment, compresos la reprografia i la manipulació informàtica, com també la distribució dels exemplars d'aquesta obra mitjançant el lloguer o el préstec públic.

Homenatge al catedràtic Lluís Cantallops i Valeri

Amb motiu del seu comiat com a professor en actiu de l'ETSAB

LA URBANÍSTICA A L'ESCOLA D'ARQUITECTURA: DE LA INGENUÏTAT A LA COMPLEXITAT

No vull que la meva darrera intervenció a l'Escola sigui una "Memòria justificativa de final d'exercici", com són els rendiments de comptes dels gestors d'institucions.

A aquells que tinguin la paciència d'escoltar-me per darrera vegada, els proposo fer una altra cosa: un recorregut de mig segle -el període que he estat en contacte amb l'Escola, com a estudiant, professor ajudant, professor numerari i finalment catedràtic- per tot allò que l'Escola m'ha induït a conèixer sobre la ciutat, la teoria de la ciutat i la planificació urbanística, no només en el dia a dia de la tasca docent, sinó també en les activitats extracadèmiques de tot tipus, que han tingut l'Escola com a origen, o finalitat.

El meu primer contacte amb l'urbanisme acadèmic fou com a estudiant, en el curs 1958-1959. L'assignatura es titulava "Urbanologia".

Fa 50 anys

Fa 50 anys, a l'ETSAB les paraules *urbanisme* o *urbanística* semblaven no existir.

L'assignatura que s'ocupava dels factors que intervenen en la formació, el desenvolupament i el projecte de les ciutats es deia: "URBANOLOGIA".

S'impartia en **un únic curs**, al final de la carrera, segons un programa de l'any 1945.

El programa constava de 5 parts i 40 lliçons:

1. Elements relacionats amb la urbanització (23 lliçons)
2. Plànols de ciutats (3 lliçons)
3. Reforma interior i eixample de poblacions (3 lliçons)
4. Sanejament (6 lliçons)
5. Legislació (5 lliçons)

Imatge de la pàgina 4:
Passeig Marítim de Calafell
(1992 - 2001)

El gruix de l'assignatura el formaven les 29 lliçons, sobre 40, dedicades a allò que avui en diem "projecte d'urbanització"; el trànsit i la mobilitat, carrers, places, tipologia de l'habitatge i dels edificis públics, parcs, jardins i sanejament.

Com es pot deduir d'aquesta síntesi, del temps dedicat i de la densitat del programa, la formació urbanística que oferia l'Escola d'Arquitectura fa 50 anys era perfectament descriptible: un únic curs no donava per gaire més que per a una pinzellada taxonòmica sobre allò que en podríem dir els elements de construcció de la ciutat física, concretament del projecte d'urbanització, sense gaires consideracions sobre la teoria urbanística i la naturalesa profunda de la ciutat, i menys encara del projecte de la ciutat.

La bibliografia recomanada era el reflex d'aquesta situació de precarietat.

La formaven 6 llibres importants (4 d'origen germànic, 1 de francès i 1 d'anglès). Tots ells, però, molt allunyats del debat del moment:

- **Der Städtebau** de Camilo Sitte, publicat el 1889 amb el títol en francès, tot i que l'any 1926 l'editorial Canosa l'havia traduït al castellà.
- **Der Städtebau** de J. Stübben, publicat el 1890
- **Städtebau** de Paul Wolf, publicat a Leipzig el 1919
- **Städtebau** de Werner Hegemann, del 1922, retitulat pel mateix autor en la versió americana "*American Vitruvius*".
- **Études sur les transformations de Paris** d'Eugène Henard (1900)
- **Town planning: past present and possible** d'Inigo Triggs (1909), un "landscape architect" anglès, molt prestigiós en el seu moment, però avui completament oblidat.

Completaven la bibliografia unes **guies turístiques**, perquè se suposa que contenien plànols de ciutats: (la *Guia Michelin*, el *Baedeker* i la *Guia de los Paisajes Alpinos y de Gante*) quatre llibres de sanejament (un d'ells, el *Projecte de Sanejament de Barcelona* de Pere Garcia Fària) i quatre de legislació. Aquest era el programa del curs d'Urbanologia de l'Escola, imprès el primer d'octubre de 1945 i que encara s'impartia en el curs de 1958-1959 quan vaig cursar l'assignatura.

I aquest era el bagatge intel·lectual, teòric i professional que ofería l'Escola d'Arquitectura a finals del decenni de 1950 en matèria d'Urbanística o, més ben dit, d'Urbanologia: un bagatge tancat, un inventari de problemes i solucions, de casos d'estudi i de tècniques d'urbanització, aplicades sense excessives reflexions en profunditat sobre la naturalesa i l'evolució de les ciutats.

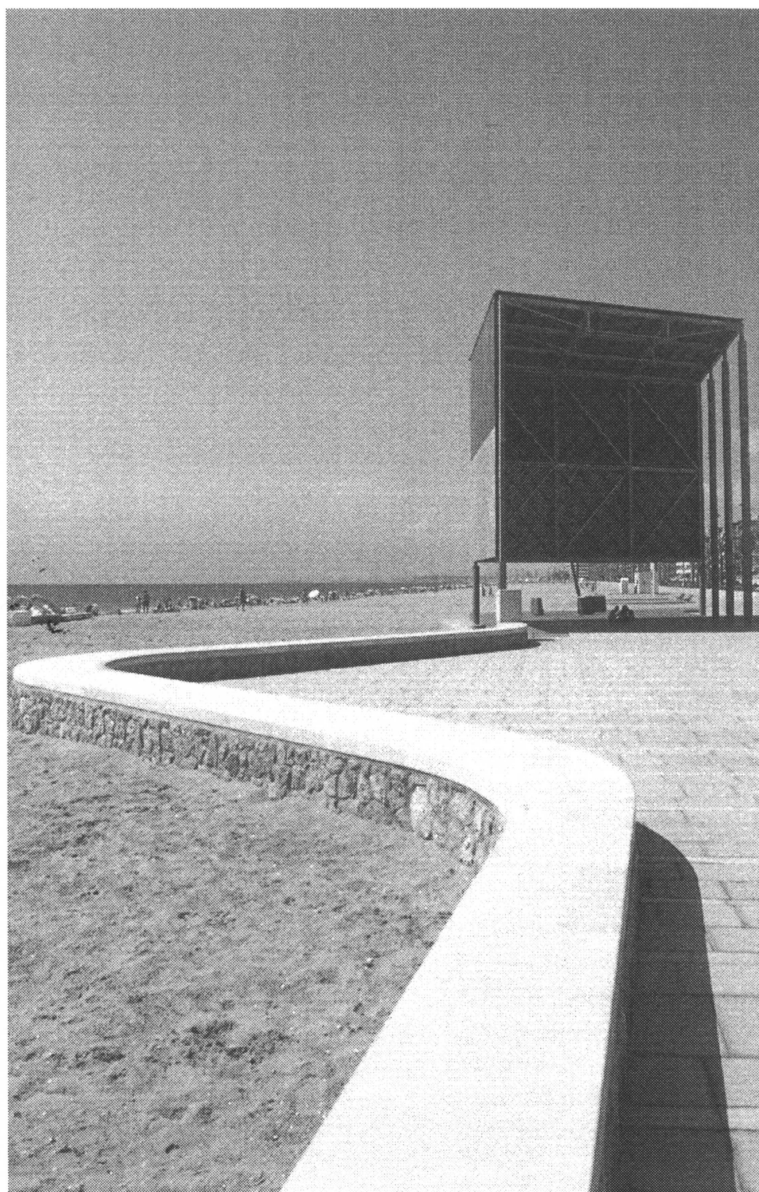
I això succeïa a Barcelona, la ciutat de Cerdà, però també la de Garriga i Roca, la de Rovira i Trias, la de Josep Fontseré, la ciutat que havia encarregat un pla a Leon Jaussely i sobre la qual havien treballat Jean Claude Nicolàs Forestier, Nicolau Mª Rubió i Tudurí, Francesc Folguera, Adolf Florensa, Josep Puig i Cadafalch i Le Corbusier amb els arquitectes del GATCPAC que, amb el Pla Macià i amb el de la Ciutat de Repòs, introduïren el nostre urbanisme en la història de la disciplina. El 1959, no es parlava de la carta d'Atenes, de les propostes del racionalisme, ni dels projectes, en execució avançada, de les noves ciutats europees. El 1959 semblava que res d'això tingués la més mínima repercussió en l'ensenyament que s'oferia a la "Urbanologia" de l'Escola d'Arquitectura.

En aquell moment, fora de l'Escola, el món editorial estava totalment condicionat per la precarietat econòmica i per la rigidesa de la censura¹ i es limitava, - i encara sort,- a importar els llibres d'arquitectura i urbanisme editats a l'Argentina i Mèxic.

Les condicions d'isolament cultural, les dificultats d'obtenir un passaport per viatjar i l'estricta control que sobre la difusió de les idees i el debat sobre la ciutat exercien les autoritats del Règim² dificultava la fluïdesa de les connexions amb l'evolució del pensament urbanístic que es desenvolupava a l'Europa que ens era més propera.

1. Qui tingui interès per aprofundir sobre el tema de la censura pot llegir la correspondència que entre 1946 i 1962 creuaren Josep Pla i el seu editor Josep Maria Cruzet, que fa poc ha publicat Destino.

2. Els actes públics al Col·legi d'Arquitectes comportaven sempre la presència d'un delegat governatiu, amb facultats d'interrompre la sessió.

Passeig Marítim de Calafell
(1992 - 2001)

Els anys 60: període fundacional

El decenni dels 60 fou tota una altra cosa. M'atreviria a dir que els anys 60 van ser, per a la urbanística, a l'Escola, una etapa fundacional en la qual van concórrer no només els esdeveniments propis de l'evolució de la vida acadèmica sinó també un cert relaxament de la repressió dels dos primers decennis obscurs del franquisme.

També hi va haver una sèrie d'oportunitats amb la implicació d'un bon nombre de professionals, professors o no, en tasques de planejament urbanístic i activitats culturals relacionades amb la ciutat i el territori.

A la importació de llibres de l'Argentina i Mèxic s'hi afegí la relativa expansió del món editorial català i la incipient connexió amb els grups d'arquitectes més inquietos, primer els del grup R, i després els que s'aplegaven a l'entorn dels anomenats "Petits Congressos".

Tot això afavorí el contacte amb altres professionals, enginyers, economistes, sociòlegs, historiadors, ~~advocats~~, que foren convocats a reflexionar sobre la ciutat i que participaren en els cursos que organitzava l'Institut de Estudios de Administración Local a Madrid i a Barcelona.

El 1964 es proveí la primera càtedra d'Urbanística de l'Escola de l'època moderna. La guanyà l'arquitecte Manuel Ribas i Piera, actualment catedràtic emèrit, i per molts motius, mestre de tots nosaltres.

Al cap de poc temps, Manuel de Solà Morales també guanyà la seva càtedra i, amb la creació del Laboratori d'Urbanisme, s'envoltà d'un grup de col·laboradors eficaços, molts d'ells encara incorporats a les tasques docents.

També als anys 60, molts dels professors que després assumiren responsabilitats acadèmiques a l'Escola entraven en el coneixement i en la praxi de l'Urbanisme **per immersió**, via incorporació a equips pluridisciplinars de planejament, relativament improvisats, sense altre aval que els respectius currículums acadèmics.

La base teòrica amb què empeníem una tan alta responsabilitat era, com he dit, molt poc consistent, i només un gran esforç de formació autodidacta i la coincidència d'un moment històric de relativa obertura política de la Dictadura i d'intensitat del debat cultural sobre la ciutat a Europa van fer possible que molts superéssim les mancances de la formació rebuda i l'absoluta inexperiència en els dos camps: el professional i l'acadèmic.

Tot i l'aïllament cultural, de mica en mica arribaven notícies de l'evolució de la urbanística a través de les publicacions i a través del debat que suscitaven els plans en redacció, sobretot a Itàlia, i també dels resultats pràctics de la cultura anglosaxona, menys cridanera, però molt més efectiva que la llatina, que es manifestava en les actuacions de construcció de noves ciutats a la Gran Bretanya i als Països Nòrdics, en particular a Suècia i Finlàndia.

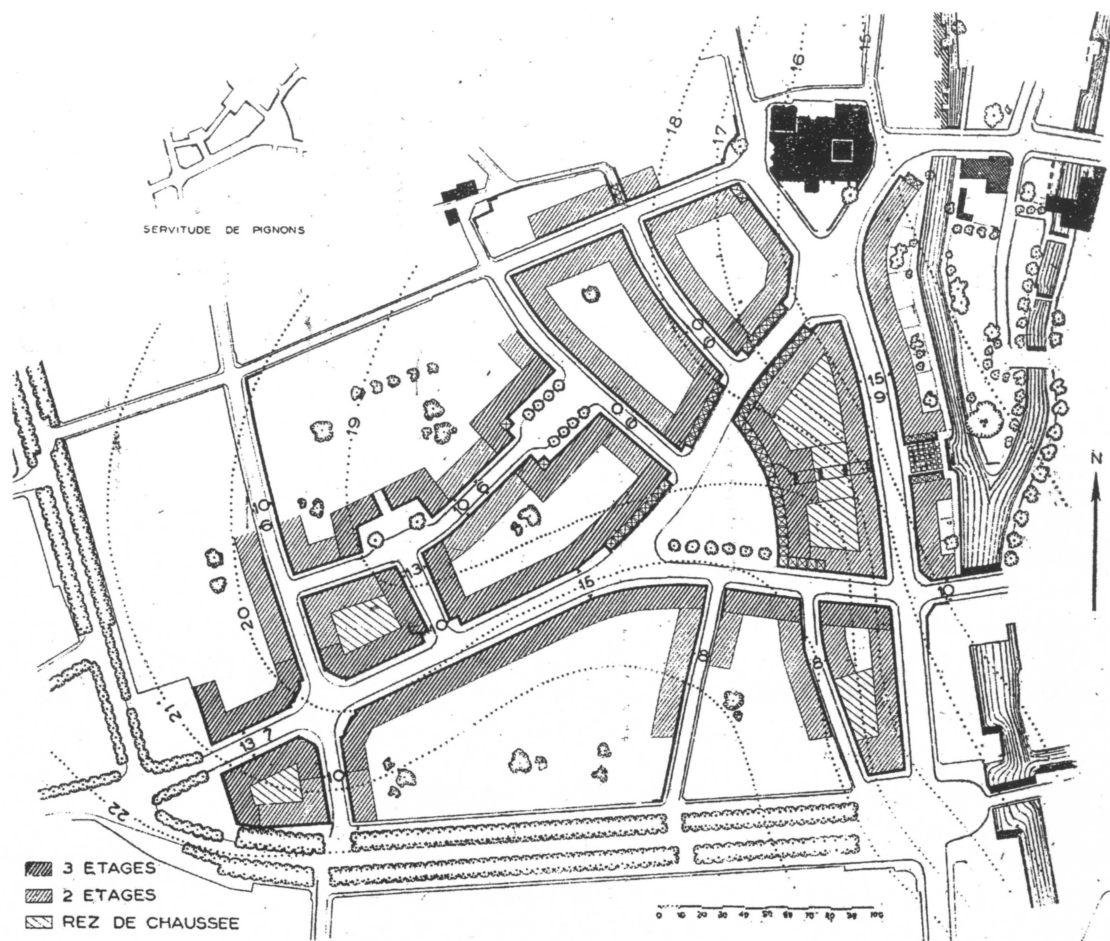
Més endavant, a partir del 1978 i amb la fi del franquisme, les coses avançaren amb més normalitat i, pas a pas, han evolucionant fins a l'estat actual de la qüestió.

De tot aquest procés, que ha tingut moments més o menys importants, que han influït en cadascú de diferent manera i que han anat formant el bagatge personal dels coneixements adquirits, els proposo destacar-ne alguns temes que s'incorporaren a la formació de la teoria urbanística a l'Escola.

Són els següents:

1. La topologia social
2. La importància del comportament dels ciutadans en el territori de la ciutat
3. La teoria dels lindars. Lindars físics–Lindars econòmics
4. Les beceroles de les noves tecnologies de la comunicació i la informació
5. La dimensió arquitectònica de la ciutat
6. La recuperació del Pla Cerdà oblidat
7. Els equipaments del poder
8. L'estructura física de la ciutat
9. La teoria de sistemes
10. El furor figuratiu dels anys 80
11. La ciutat global
12. La qüestió del poder: a la ciutat difusa, qui fa la ciutat?

La tria d'aquests episodis, que exposaré per ordre aproximadament cronològic, no pretén ser un resum d'història de la urbanística moderna, sinó una tria personal, i per tant subjectiva, de com es va produir, a l'Escola, una possible evolució de la manera de veure la ciutat, **des de la ingenuïtat** del programa acadèmic dels anys 50 del segle passat, on només es descrivia com un artefacte construït, **fins a la complexitat** de la perspectiva actual que aporta visions ben diferents.

Louviers: Aménagement du centre, par Bardet (1943) dins *Le Nouvel Urbanisme* de Gaston Bardet

1. LA TOPOLOGIA SOCIAL DE GASTON BARDET (1907-1989)

Membre de la Societat Francesa dels Urbanistes (SFU), fundada el 1911 entre d'altres per Leon Jaussely i JCN Forestier, tan relacionats amb Barcelona (Eugène Henard en fou president el 1914).

Director de l'Institut Superior d'Urbanisme Aplicat de Brussel·les.

Professor a l'Institut d'Urbanisme de la Universitat d'Alger.

Fins el 1958 havia publicat, entre d'altres treballs:

- **Problemes d'Urbanisme** (1941)

- **L'urbanisme** (a la col·lecció "Que sais-je?" (1945) traduït al català l'any 1964 a la col·lecció Llibres a l'Abast d'Edicions 62, amb un annex de Manuel Ribas sobre l'Urbanisme a Catalunya.

- **Pierre sur Pierre** que porta per subtítol *Construcció del Nou Urbanisme* i una dramàtica dedicatòria a André Noël, "deportat el juliol de 1942, condemnat a mort l'octubre de 1943 i decapitat a Colònia el 7 de gener de 1944, que viu a la memòria dels pioners de l'Urbanisme" (1945)

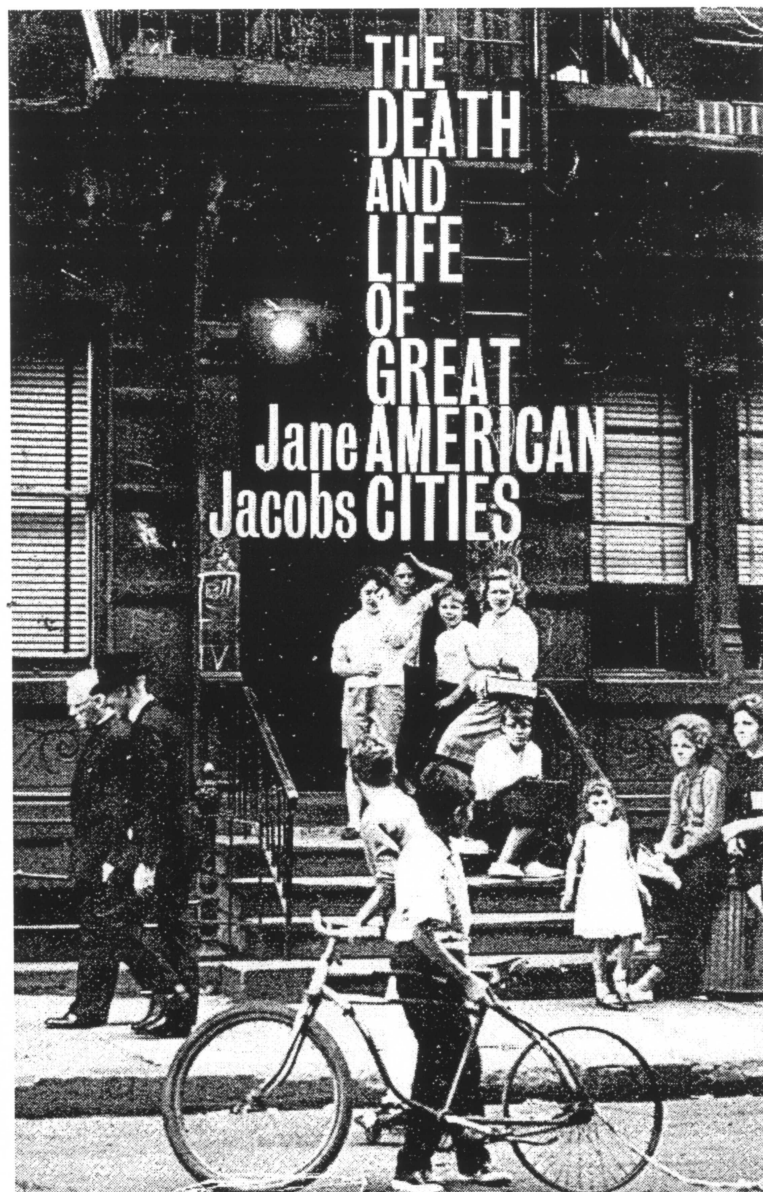
- **Fonaments del Nou Urbanisme** (1946)

- **El Nou Urbanisme** (1948)

Deixeble de Marcel Poete, influenciat per l'obra de Camilo Sitte (el llibre del qual és tan penetrant en ell mateix però tan perillós en les seves aplicacions) i Raymond Unwin, admirador de Patrick Geddes i de Lewis Mumford, desenvolupà una teoria de la complexitat urbana als **antípodes de les teories funcionalistes del C.I.A.M.**

Inspirat en el "*Civic Survey*" de Geddes, Bardet investigà l'ésser de la ciutat més enllà de la forma, a partir de l'anàlisi detallada de **la relació entre l'estructura de les col·lectivitats socials i la morfologia i l'estructura física dels espais urbans**. L'aproximació de Bardet a la teoria de la ciutat tenia en la "**topografia social**" la seva base de formulació.³

3. Bardet experimentà una curiosa evolució cap al misticisme cristià que el portà a escriure una sèrie de llibres d'espiritualitat caracteritzats per un apassionat retrobament de la ciència i allò sobrenatural i a especialitzar-se en la Gènesi, la Qabala, l'exegesi bíblica etc. Llibres com "*La Gènesi: simfonia trinitària, la clau de les Sagrades Escripures en dotze seqüències*" són mostra del seu interès per la religió, l'esoterisme, la mística i les màgies. En ple deliri esotèric va manifestar que el 1954 ell va escriure al cardenal Roncalli anunciant-li que seria Papa, que es diria Joan XXIII i que convocaria un Concili!!!

Portada de l'edició original de:
*The death and life of great american
cities*, Jane Jacobs

2. LA IMPORTÀNCIA DEL COMPORTAMENT DELS CIUTADANS EN EL TERRITORI DE LA CIUTAT Jane Jacobs i els ciutadans

L'any 1961, Jane Jacobs publicà *Vida i Mort de les Grans Ciutats Americanes*. Ella mateixa, en presentar el seu llibre, diu:

"Aquest llibre és un atac contra les teories més usuals sobre urbanització i reconstrucció de ciutats. També és, i molt principalment, un intent de presentació d'uns nous principis, diferents, i encara oposats, als que s'ensenyen a totes les escoles d'arquitectura... el meu atac no es basa en subtileses sobre els diferents mètodes d'edificació ni en distincions primmirades sobre les modes actuals o futures. És un atac contra els principis i objectius que modelen l'ortodòxia del planejament i la reordenació de les ciutats".

Periodista, cap de redacció de la revista Architectural Forum, casada amb l'arquitecte Robert Jacobs, les observacions de Jacobs sobre la ciutat deriven del pensament d'Henry Churchill, arquitecte i urbanista que, després d'una llarga experiència professional, va publicar un llibre de títol paradigmàtic: *La ciutat és la gent* (1945), traduït al castellà a l'Argentina amb el títol *La ciudad es su población* (1958).

Jacobs pertany a la línia de pensament dels grans urbanistes americans del "New Deal" que, com Clarence Stein, Henry Wright, Lewis Mumford, Frederick Ackerman i Henry Churchill, defensaren la complexitat del fenomen urbà enfront de la simplicitat d'alguns dels epigons del racionalisme dels CIAM.

Les observacions de Jane Jacobs sobre la peculiar naturalesa de les ciutats, sobre els factors generadors de la diversitat urbana i la **necessitat de fomentar aquesta diversitat**, sobre les forces de decadència i de regeneració dels espais urbans i de les tàctiques possibles per reconduir els aspectes negatius de l'evolució, s'incorporaren al corpus dels coneixements dels professors de l'Escola.

L'anàlisi del comportament dels ciutadans de Filadèlfia a les quatre places idèntiques que projectà William Penn, tan diferent en funció del context, va il·lustrar sobre la relativitat de la forma per la forma i sobre la complexitat dels factors que influeixen l'espai urbà.

RESEARCH INSTITUTE FOR TOWN PLANNING AND ARCHITECTURE
INSTYTUT URBANISTYKI I ARCHITEKTURY

Malisz

BOLESŁAW MALISZ

PHYSICAL PLANNING FOR THE DEVELOPMENT
OF SATELLITE AND NEW TOWNS

THE ANALYSIS OF URBAN DEVELOPMENT POSSIBILITIES

Series: Institute Papers
Seria prac własnych
W a r s z a w a

Second Edition
Wydanie drugie

Book 113
Zeszyt 113
1 9 6 6

Na prawach rękopisu

Portada de: *The analysis of urban
development possibilities*
Boleslaw Malisz, 1966

3. LA TEORIA DELS LLINDARS. LLINDARS FÍSICS—LLINDARS ECONÒMICS

De manera gairebé simultània a la publicació del llibre de Jane Jacobs, l'any 1961, l'urbanista polonès Boleslaw Malisz formulà la que es conegué com a "Teoria dels llandars" aplicada al planejament urbà i regional.

La divulgació de l'obra de Malisz ens va descobrir la complexitat i la importància dels estudis econòmics aplicats a la planificació urbanística.

La "Teoria dels llandars" era, més que una teoria de la ciutat, una forma d'explicar les implicacions de les variables econòmiques en el desenvolupament de les ciutats.

L'anàlisi de Malisz sobre les decisions de planejament es fonamentava en el fet que el desenvolupament d'una àrea urbana s'enfronta amb obstacles diversos: la topografia, la necessitat de millorar la xarxa d'equipaments públics o de comunicacions i els usos del sòl preexistents.

Aquests obstacles, que es constaten fàcilment des del punt de vista espacial, tenen també una significació econòmica en dos aspectes:

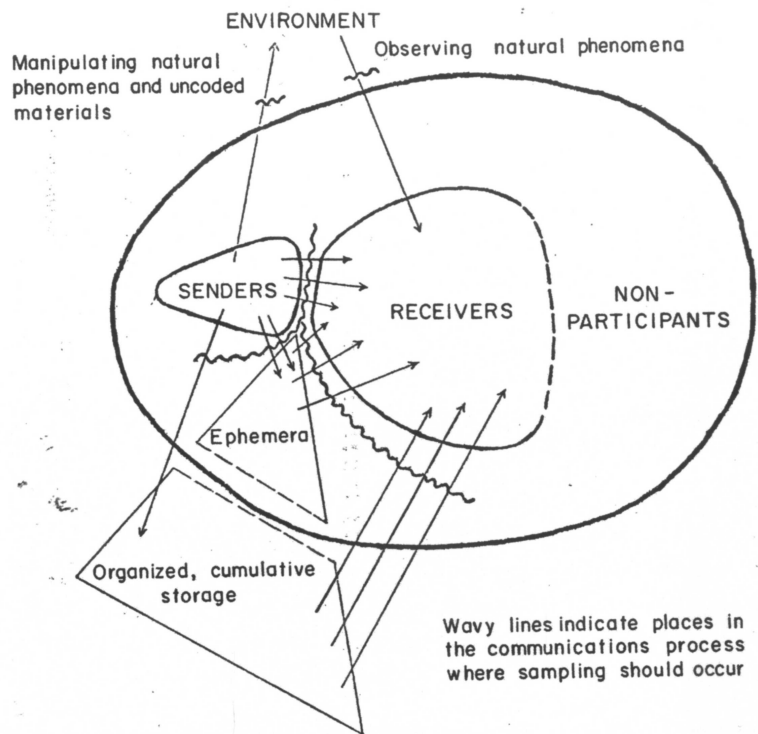
- a) cal una important aportació de **recursos econòmics no sempre lineals**, per superar els llandars.
- b) cada llandar pot marcar un nou període d'endeutament que grava el desenvolupament.

El llandar, per tant, és un concepte amb significació per al planejament urbanístic i l'anàlisi econòmica.

Fomenta la comunicació entre ambdues disciplines perquè un llandar pot ser definit per una ratlla en un plànol urbanístic o per un punt d'inflexió en una corba de costos.

L'anàlisi de costos basada en els llandars fa possible afinar en la planificació d'inversions en l'urbanisme, però el que és més important, introdueix la metodologia dels economistes en les comparacions de les alternatives de planejament.

RELATIONS WITH THE ENVIRONMENT FOR A GROWING SOCIO-CULTURAL SYSTEM

Gràfic de relacions amb l'entorn a
*A communication theory of Urban
Growth*, de Richard L. Meier

4. LES BECEROLLES DE LES NOVES TECNOLOGIES DE LA COMUNICACIÓ I LA INFORMACIÓ

El 1962, el Joint-Center for Urban Studies, que havien creat conjuntament la Universitat de Harvard i l'Institut de Tecnologia de Massachusetts el 1959, publicà una monografia de Richard L. Meier titulada "*A communication theory of Urban Growth*".

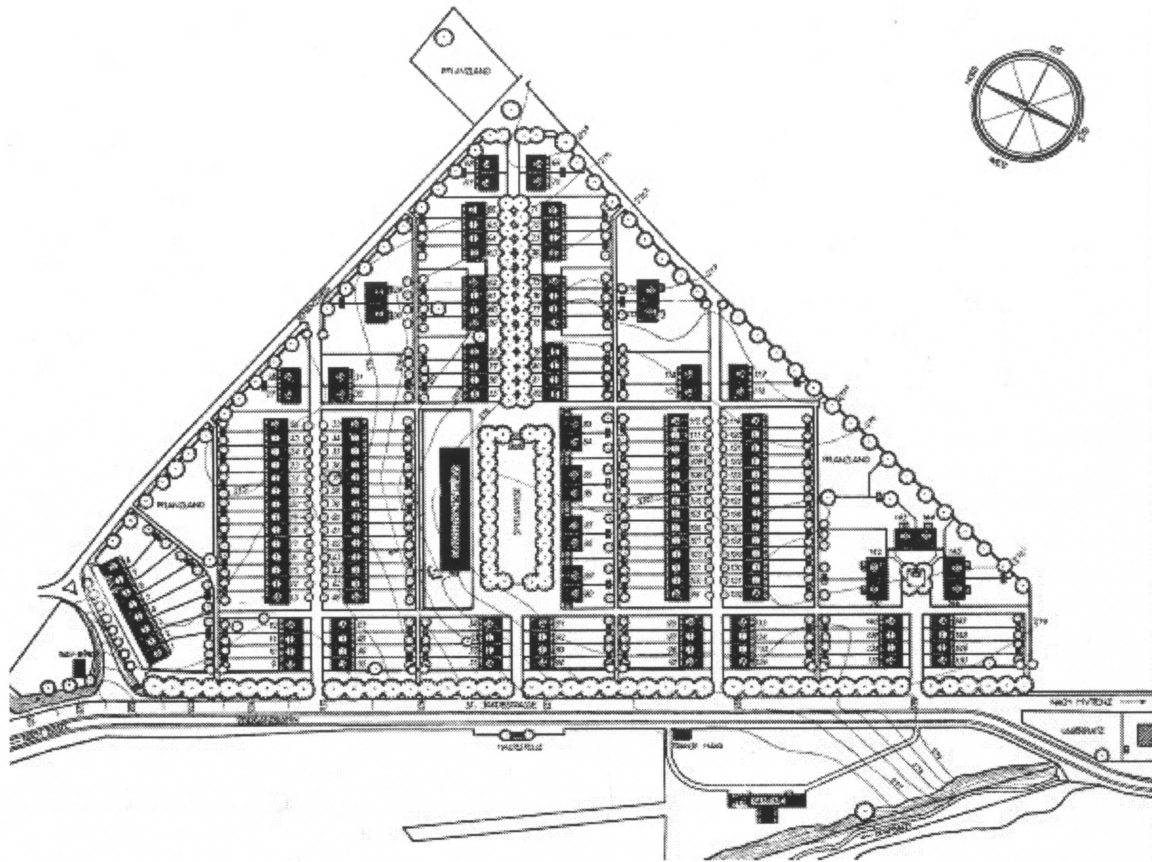
En una hipòtesi de desenvolupament del món de les telecomunicacions (formulada fa 42 anys quan a l'Escola, i enlloc, gairebé ningú no podia imaginar la situació actual) Meier va aventurar tota una teoria sobre la possible "deslocalització" dels individus en relació als nuclis urbans, ja que la intensitat de relació no feia tan necessària la proximitat de les persones, atesa la possibilitat de comunicació al llarg i ample del planeta que permetrien les noves tecnologies.

Meier es preguntava i ens preguntava a tots en aquesta hipòtesi:

- Hi ha alguna explicació a la congestió urbana de les nostres ciutats?
- Per què la gent no es reparteix d'una manera més o menys uniforme sobre les àrees productives de la terra?
- Com es pot mesurar sistemàticament la intensitat d'interacció a les ciutats?
- Si creiem que una ciutat és un sistema ecològic organitzat que tendeix a un estat de repòs, si només troba petits ròssecs, quina és la qualitat de vida que cal conservar?
- Quins són els límits al contacte directe en les comunicacions humanes i, quan hi ha aquests límits, com posar-los en evidència?

Aquestes, i altres preguntes similars foren objecte de debat durant una colla d'anys i, encara avui, moltes d'elles romanen sense resposta vàlida.

SIEDLUNG FREIDORF AUF DEM SCHÄNZLI IN MUTTENZ BEI BASEL LAGEPLAN

Siedlung Freidorf a Basilea:
Hannes Meyer

Rossi cità Hannes Meyer
en la seva admiració per
Ledoux com a paradigma de
l'arquitectura de la revolució, en
la descripció i catalogació dels
elements, l'estudi de la tipologia
i la relació entre topografia i
arquitectura.

5. LA DIMENSIÓ ARQUITECTÒNICA DE LA CIUTAT: LA TENDÈNCIA

El 1963 a Milà i a partir d'un congrés sobre "Els comunistes i les grans ciutats" s'inicià una polèmica entre Carlo Aymonino i Leonardo Benèvolo.

Aymonino refutà a Benèvolo les precipitades identificacions entre urbanística i política que feia el segon en el seu assaig "Els orígens de la urbanística moderna".

La polèmica, que durà gairebé 10 anys, fou el reflex de l'interès suscitat a Itàlia per la Urbanística a partir de la publicació el 1959 del llibre de Giuseppe Samonà *L'Urbanística e l'avvenire de la città*.

La polèmica aportà dos assaigs fonamentals "Orígenes y desarrollo de la ciudad moderna" d'Aymonino i "La arquitectura de la Ciudad" de Rossi, ambdós editats en castellà només amb un retard de 5 ó 6 anys.

Rossi afirmà que:

*"Poques coses il·lustren la pobresa d'una part de les investigacions de l'arquitectura moderna com l'ús del concepte de **cientificitat** que està explícitament (o implícitament en el pitjor dels casos) unit al de **neutralitat**.*

*Cap idea por ser neutral, sinó que modifica profundament, segons la seva importància, la manera de veure de la humanitat. En arquitectura, els problemes del coneixement sempre han anat lligats a qüestions de les **tendències** i de l'**elecció**. Una arquitectura sense **tendència** no té camp ni manera de manifestar-se".*

I també: *"La relació entre l'anàlisi urbana i el projecte és una qüestió que només pot ser resolta en un marc de **tendències** i no es pot concebre com a neutralment resoluble".*

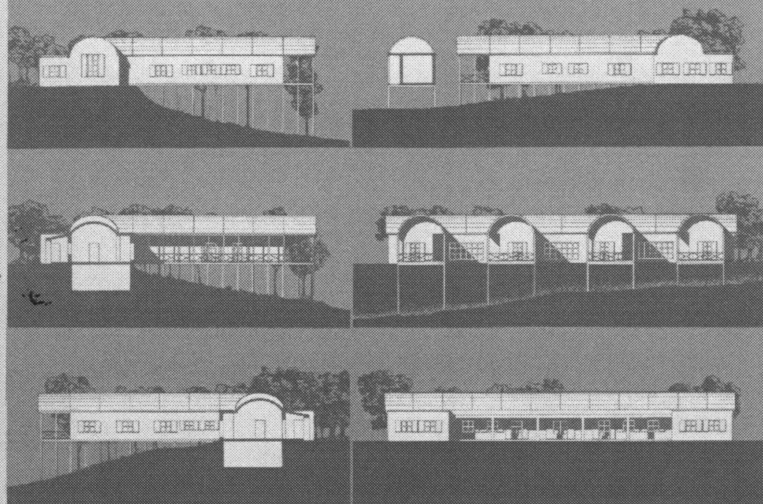
Anàlisi i projecte se situen així en una única investigació fonamental, en què l'estudi dels **fets urbans** i de **la forma urbana** es fan arquitectura.

2c CONSTRUCCION

ALDO ROSSI

1 Parte

ABRIL 1975 precio: 100 ptas.

DE LA CIUDAD n.2

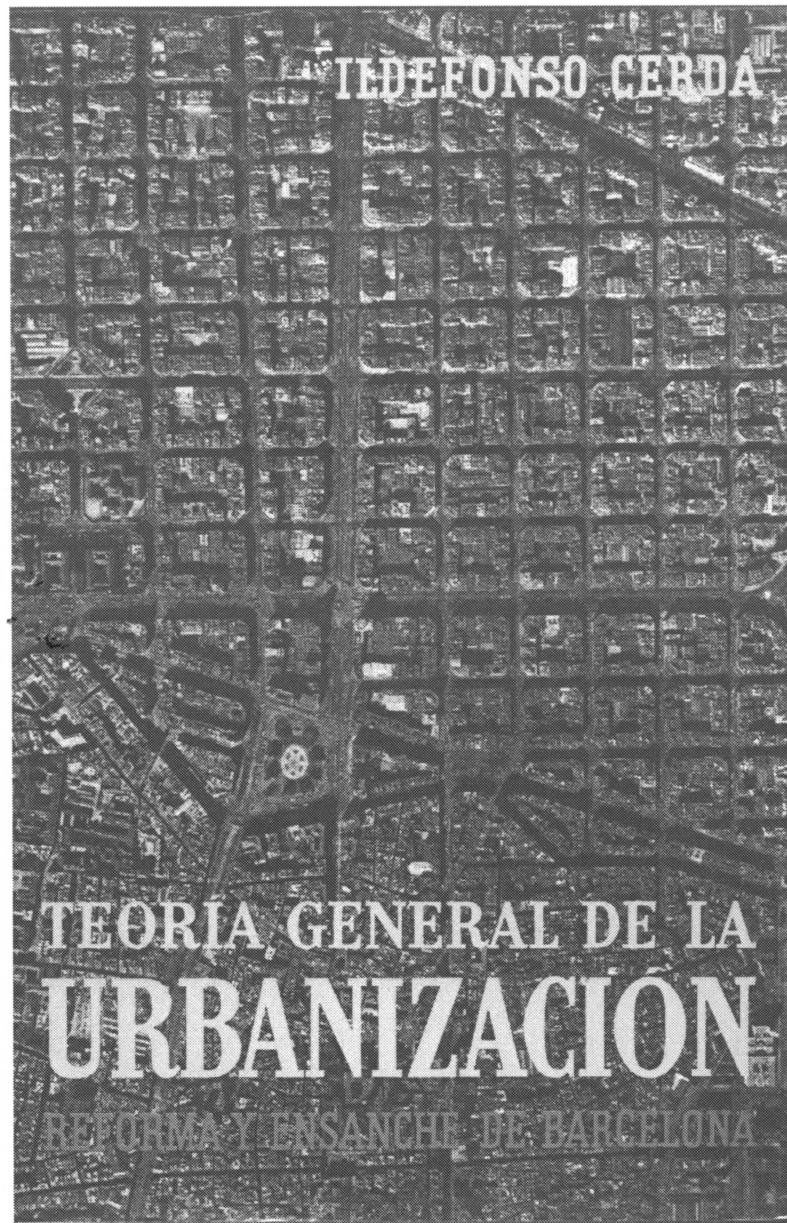
Portada del nº 2 de la revista *Construcción de la ciudad* divulgadora de l'obra i el pensament d'Aldo Rossi

La construcció del món real és un acte en el qual intervé l'**arquitectura** en la seva relació amb les coses i la **ciutat**, amb les idees i amb la història.

Entre els interessats en la polèmica des de l'Escola de Barcelona cal destacar el professor Salvador Tarragó, que en el pròleg a l'edició espanyola de "*La arquitectura de la ciudad*" recordava que "*la **praxi social** com a englobadora de la diversitat de praxis diverses, com el planejament urbanístic i tota una sèrie d'activitats diferents com la higiènica, l'administrativa, la comercial i la de serveis, entre d'altres, és l'autèntica creadora de la ciutat*".

I en la memòria pedagògica de Manuel Solà Morales que Tarragó esmenta en el seu text introductori a l'obra d'Aldo Rossi, se'ns recordà que el "*mètode genèricament urbanístic és el planejament i les seves ulteriors concrecions*" i també que "*l'objecte del planejament és el procés de creixement, la dinàmica urbana i d'aquí la tendència a cercar com a pla urbanístic, més que una forma estàtica, precisament, l'anàlisi i la programació del procés de desenvolupament de la ciutat*".

Tarragó conclou l'assaig dient que als efectes d'una més clara precisió en la definició caldrà anomenar la formulació teòrica de l'urbanisme com a URBANÍSTICA o CIÈNCIA URBANÍSTICA en substitució de les seves accepcions històriques de TEORIA GENERAL DE LA URBANITZACIÓ (Cerdà), URBANOLOGIA (el programa de l'Escola) TEORIA DE L'URBANISME O CIÈNCIA DE L'URBANISME.

Teoría general de la urbanización
Ildefons Cerdà
Edició de Fabian Estapé

6. LA RECUPERACIÓ DEL PLA CERDÀ OBLIDAT

Avui sembla un anacronisme. Però, no coneguèrem el Pla Cerdà fins al 1968, quan l'Institut de Estudios Fiscales de Madrid, publicà, en edició facsimil, (Ed. Ariel i Vicens Vives) la *Teoría General de la Urbanización*.

El 1971, Fabian Estapé, en la introducció d'un tercer volum dedicat a "La vida i obra d'Ildelfons Cerdà" agraeix la iniciativa de l'Institut de publicar l'obra de Cerdà amb motiu del centenari de la primera edició, perquè "*posa fi a l'escandalosa situació que representa la total inexistència d'exemplars a les biblioteques públiques i privades*".

Segons Estapé, el llarg període de "confinament" històric i intel·lectual d'Ildelfons Cerdà i de la seva obra es començà a trencar gràcies a la tasca d'alguns arquitectes del GATCPAC.

Només el 1959, amb motiu del centenari de l'aprovació del Pla, l'Ajuntament de Barcelona edità un fullet d'Adolf Florensa sobre la persona i l'obra de Cerdà i dedicà a Cerdà un monument i la plaça que porta el seu nom.

Estapé recull la manifestació de Florensa en relació al Pla Cerdà: "*el projecte el coneixíem malament, el tractat ni bé, ni malament, i la vida de Cerdà, de cap manera*".

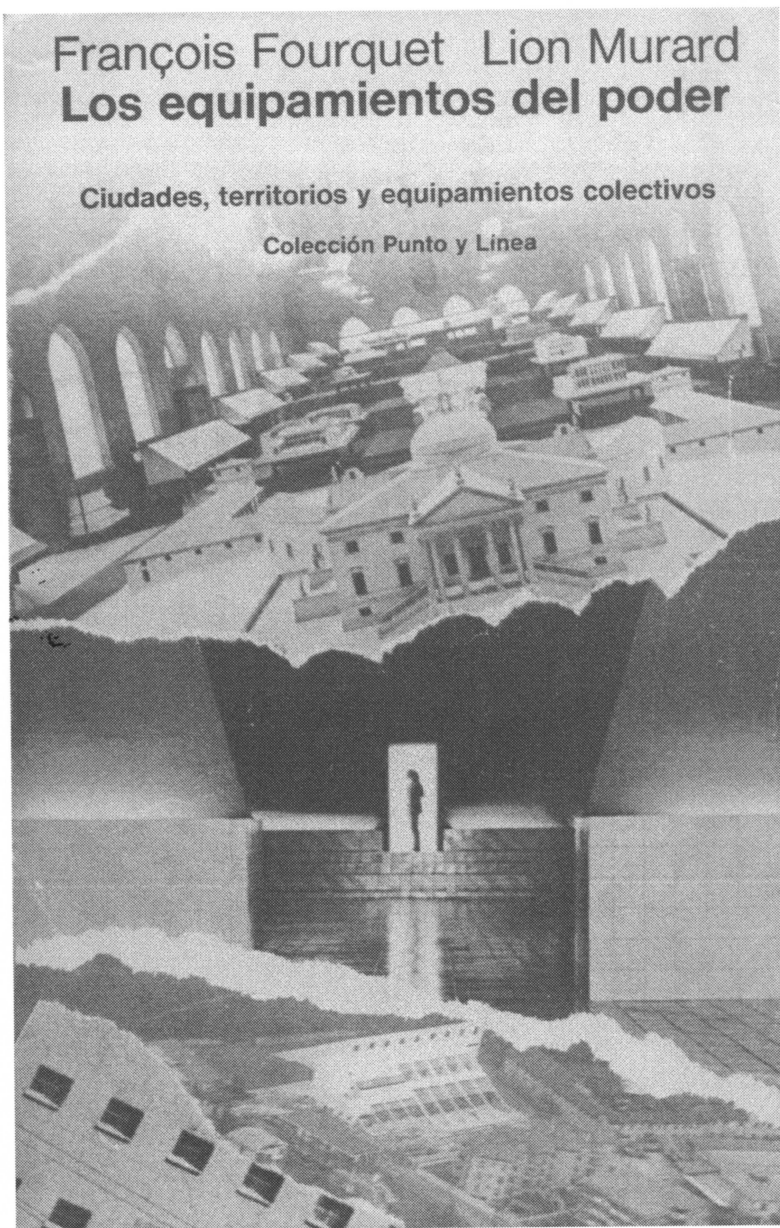
El mateix Florensa, un arquitecte cultíssim, constatà que Cerdà era català quan Cèsar Cort, primer professor d'Urbanisme de l'Escola de Madrid, li envià els seus alumnes a cercar informació sobre Cerdà a Barcelona (el 1968).

No és d'estranyar que fa 50 anys, a l'Escola, no es digués ni una sola paraula del Pla Cerdà i que cap del textos teòrics del moment (Gallion, Zevi, Giedion) fes la més mínima referència a la Teoria General de la Urbanització. Més endavant, es reparà a bastament l'oblit amb els treballs de Salvador Tarragó, de la Revista 2C, i els de tots aquells companys del Departament, que dedicaren una bona part dels seus esforços acadèmics al coneixement i la difusió de l'obra d'en Cerdà.

François Fourquet Lion Murard
Los equipamientos del poder

Ciudades, territorios y equipamientos colectivos

Colección Punto y Línea

Los equipamientos del poder
François Fourquet, Lion Murard

7. ELS EQUIPAMENTS DEL PODER

Avui ja gairebé no ho recordem, d'assumit que ens pensem que ho tenim, però en aquest repàs que estic fent convé recordar el moment en què varem perdre la ingenuïtat.

El maig del 68 va generar, en l'article que publicaren a la revista "Recherches" François Fourquet i Lion Murard, una de les reflexions sobre la ciutat que més ens va colpir.

Publicat en forma de llibre el 1976 i traduït al castellà el 1978, *Los equipamientos del Poder* interpreta la ciutat com l'àmbit on convergeixen el poder, el territori i la producció.

La idea de ciutat perd la consistència habitual i es presenta com una metàfora de les forces reals que somouen la història.

La ciutat és un equipament col·lectiu i la xarxa de ciutats distribueix el capital sobre tota la superfície del territori nacional. La funció principal de la ciutat és produir informació, tallar i reunir les sèries productives heterogènies.

La ciutat neix del creuament dels corrents de mercaderies, de treballadors, de capital-diner; reproduceix les xarxes circulatòries entre les quals el trànsit- la vialitat- no és altra cosa que la materialització de la xarxa més visible i sorollosa. La ciutat canalitza i centralitza els fluxos de capitals i d'informació, els metabolitza i els llença cap enfora sobre l'espai de la distribució social.

La ciutat és una totalitat **complexa** que conserva i transforma la informació en saber i el capital en **stock**.

Els fluxos son emmagatzemats, posats en reserva provisional, cristal·litzats en les institucions: els bancs, les universitats, les institucions administratives, religioses, corporatives.

La ciutat, diuen Fourquet i Murard, és la representació d'aquesta totalitat complexa que formen les institucions: però sota aquesta atractiva figura, **hi bramulen els fluxos salvatges i dividits del capital productiu.**

El capital s'institucionalitza, construeix el **seu** Estat i una de les ciutats es destaca ràpidament com a capital, com a **cap** d'un **cos** inert, indiferent, que és la resta del territori.

Els òrgans de l'Estat es concentren a la ciutat capital i en són el cos visible: els ministeris, les administracions, els organismes públics connectats amb els òrgans del capital, les seues socials d'aquests organismes i les seves institucions financeres.

La **condensació d'informació** arriba a ser enorme, l'**acumulació de les burocràcies** també i es manifesta com a perllongació de l'acumulació de capital.

La ciutat és un "moment" de densitat dels equipaments.

La ciutat és el **llindar!** de densitat de les **màquines d'integració.**

A partir d'aquesta reflexió començarem a entendre que la ingènua "**màquina de viure**" de Le Corbusier era, en el fons i de veritat, tota una altra cosa molt **més complexa**, una mena de màquina de la producció, de l'emmagatzematge i del consum (no només de béns materials) en contínua retroalimentació, i els que encara la contemplàvem amb una certa **innocència** ens iniciàrem, de cop, en el món de la complexitat.

En preparar aquesta darrera intervenció a l'Escola he trobat dins el llibre de Fourquet i Mourard el retall d'un article de Josep Ramoneda titulat "*Política cultural y doble capitalidad*" que podria ser paradigmàtic.

En comentar les inversions del Ministeri de Cultura del període 1983-91 (35.000 milions de pessetes a Madrid, tendència a zero a Barcelona) Ramoneda denunciava l'intent d'aplicar el model francès al cas de l'estat espanyol.

Deia: "L'esquema és clar: potenciar la capital com a lloc de concentració de la infraestructura cultural i creació d'una xarxa d'institucions culturals de segon nivell, d'institucions culturals dignes, però modestes en algunes de les ciutats més importants, que dependrien de les institucions centrals, que les alimentarien amb ajudes i cessions i amb algunes concessions a allò històric i antropològic".

Per entendre'ns: els Dalí importants a Madrid; i el Museu de Figueres cobriria l'especificitat regional.... El Reina Sofia a Madrid; el MACBA a Barcelona i l'IVAM a València.... Ramoneda argumenta que Espanya no és França, i Madrid no és París... Espanya te dues capitals importants, Madrid i Barcelona, i només des de la perspectiva de la doble capitalitat es podria establir un model de política cultural consistent, una tindria el poder polític i l'altra no.

Quina ingenuïtat !!!

8. CHRISTOPHER ALEXANDER I L'ESTRUCTURA FÍSICA DE LA CIUTAT

A l'article "La ciutat no és un arbre", publicat el 1965 a Architectural Forum, reproduït el 1967 a Architectural Design i traduït al castellà per l'editorial Tusquets el 1969, Christopher Alexander ens va fer veure a tots que la ciutat no es pot interpretar com una estructura jeràrquica, en arbre, sinó que és una estructura complexa de relacions entrecruades i sobreposades que es podia definir com una **semiretícula**.

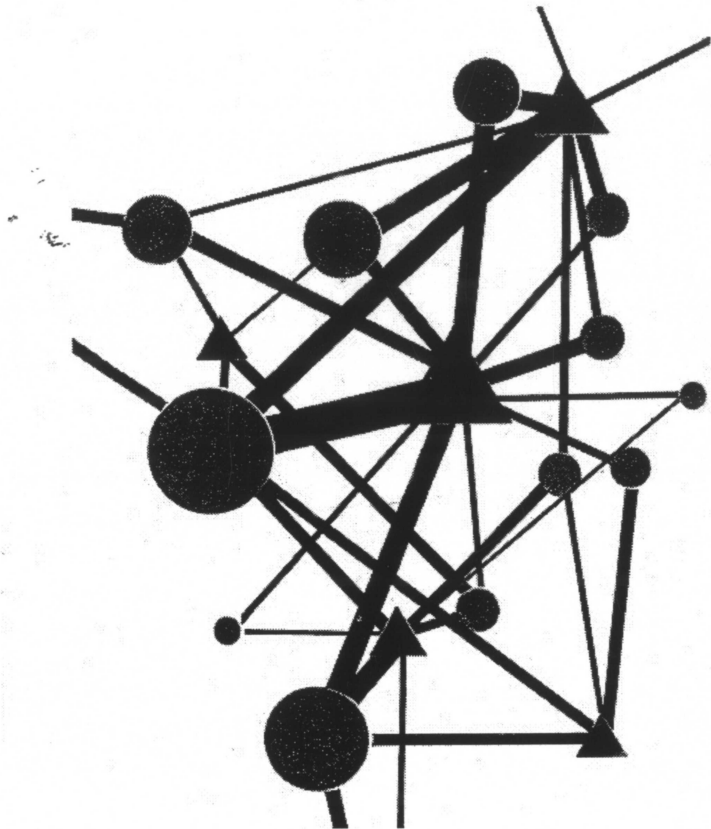
Més endavant, amb Alexander varem aprendre a relativitzar el simplisme d'algunes propostes del moviment modern, sobretot a partir de la publicació dels seus llibres *Urbanismo y participación* (1975)- (1978), *Un lenguaje de patrones* (1977)- (1978) i *Un modo intemporal de construir* (1979)- (1980) que ens ensenyaren a donar resposta a les necessitats de les persones, que no són abstractes i universals sinó que s'expressen en funció dels llocs, de la cultura i de la història dels pobles.

El llenguatge s'obria, sobretot en el que en dèiem "el territori de frontera entre l'arquitectura i la ciutat", a partir de la proposta d'Alexander d'identificar un **sistema finit de les regles** que hom pot utilitzar per generar **una infinita varietat d'arquitectures**, un equilibri entre la uniformitat i la varietat que atorga forma i caràcter diferenciat a cada ciutat.

J. Brian McLoughlin

Urban & Regional Planning

A Systems Approach

Portada de *Urban & regional planning.*
A systems approach
J. Brian McLoughlin

9. LA TEORIA DE SISTEMES APLICADA AL PLANEJAMENT URBÀ I REGIONAL

L'any 1969, J. Brian Mc Loughlin publicà *Urban and Regional Planning: A Systems approach* on formulà una estructura teòrica que interpretava el fenomen urbà i regional com una correlació entre **activitats** i **espais**, per una banda, i entre **comunicacions** i **canals** per l'altra.

Per a Mc Loughlin, la teoria darwiniana de l'evolució, la selectivitat de les espècies per la seva capacitat d'adaptació al Medi Ambient, expliquen l'especialització de cada espècie animal en determinades **activitats**.

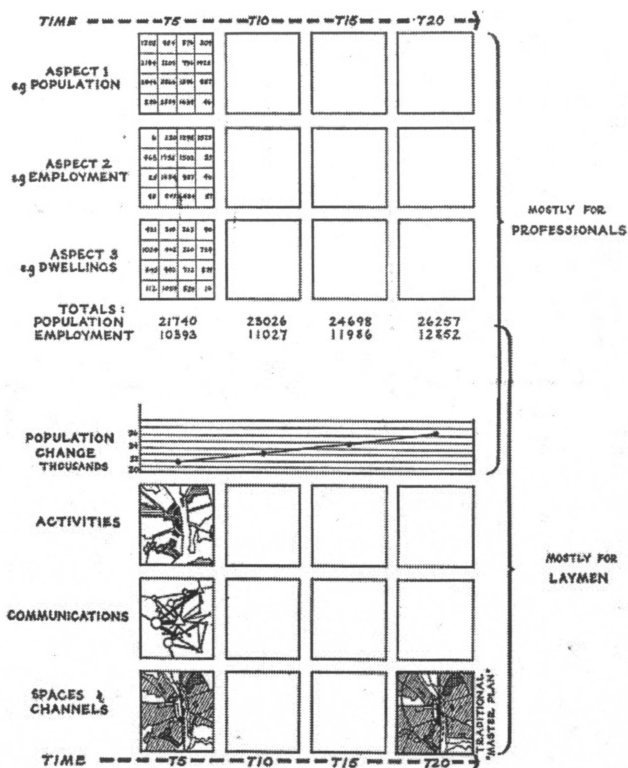
L'espècie humana és un cas d'especialització avançada que es pot explicar, per una banda, a partir de la divisió del treball o de les funcions que propicia la diferenciació en grups; per altra, la diferenciació dels **espais** que facilita el desplegament de les **activitats especialitzades**.

Les **comunicacions** són, alhora, una necessitat i una conseqüència de la separació espacial de les activitats.

El tres aspectes; (1) **activitats**, (2) **espais** i (3) **comunicacions** permeten una descripció esquemàtica d'un ecosistema, al qual des del punt de vista de l'evolució de la humanitat només cal afegir un quart aspecte essencial: el **comportament competitiu**.

Com tots els éssers vius, els homes competeixen per obtenir les condicions més favorables a la seva supervivència.

Els agrupaments en pobles i ciutats, i les múltiples funcions, necessitats i aspiracions, és a dir, amb les seves variades **activitats** i **localitzacions** (espais adaptats) diversament entrelaçades i connectades, constitueixen, de fet, un ecosistema que evoluciona pel **comportament competitiu** dels **individus**.

Les activitats interaccionen o es connecten mitjançant **comunicacions físiques o immaterials** que flueixen a través de canals. Tota acció humana -des de la més simple decisió de triar el lloc d'habitatge individual, fins la més complexa de localitzar una indústria o un equipament comunitari- altera el medi ambient i està limitada de molt diverses maneres.

Podem identificar, entre d'altres:

- Limitacions naturals (naturalesa del sòl, del clima, del medi ambient)
- Limitacions que deriven d'altres activitats situades o a situar en el mateix indret o en el seu entorn
- Limitacions conseqüència de les dificultats de comunicació
- Limitacions de caràcter legal o administratiu (en podríem dir limitacions culturals)

La possibilitat d'intervenir en el canvi de les tendències naturals –en el fons: la possibilitat de planificar- es fonamenta en el **coneixement en profunditat** del fenomen (informació) i de la seva **evolució o tendència** en el temps. I en l'avaluació i tria de les accions modificadores en funció de les possibilitats de l'individu o de la comunitat.

Mc Loughlin propugna superar la **dependència** entre accessibilitat i ús del sòl i considera fonamental reconèixer la **interdependència** entre l'ús de l'espai i els mitjans d'interacció.

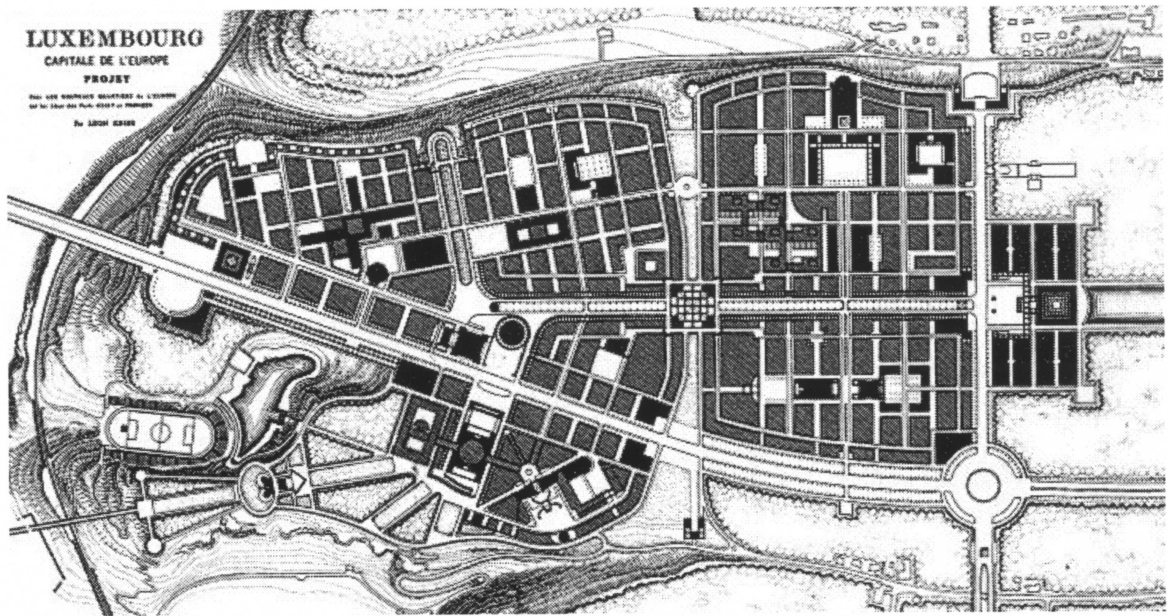
Es tracta, per tant, d'una evolució de les teories **sobre el comportament** en oposició a les teories **d'equilibri estàtic**.

Una evolució que seria possible gràcies a la progressiva obtenció de dades estadístiques (demogràfiques, econòmiques, d'ús del sòl, de mobilitat etc) i a la possibilitat de la seva manipulació a partir de la difusió de l'ús de la informàtica.

Caldria, per tant, relativitzar la planificació física que es fonamenta en la descripció gràfica de la imatge futura de la ciutat i del territori i posar l'accent en la **planificació de sistemes** que considera l'urbanisme com un sistema **complex** de moltes variables interrelacionades, susceptibles de ser quantificades i integrades en models matemàtics explicatius i operatius.

Uns anys més tard, (1973), George Chadwick en *Una visión sistémica del planeamiento* fa un pas endavant en aquest corrent, que encara podem considerar vigent i que és una de les aportacions més significatives i vàlides de la teoria urbanística.

Tot i així, avui hem pogut constatar les seves limitacions, no només en relació a la forma de la ciutat i al paisatge, sinó també per la dificultat d'adaptar el "tempus" dels processos de planificació i de producció de la ciutat als de l'evolució, molt més ràpida i imprevisible, dels fenòmens humans en la societat contemporània.

Reconstruction of Luxembourg
Lion Krier

10. EL FUROR FIGURATIU DELS GERMANS KRIER (Grumbach)

A finals del 70 i al llarg de tot el decenni dels 80 agiten el debat urbanístic els dibuixos i les reflexions dels germans Krier.

Els seus projectes, publicitats en forma de vinyeta il·lustrada, no s'aturen en l'arquitectura sinó que aviat entren en el territori urbanístic amb una reivindicació i una reformulació dels paràmetres estructurals, dimensionals i formals de la ciutat europea que consideren en perill d'extinció en la febre d'actuacions sense control que es multipliquen en les ciutats històriques.

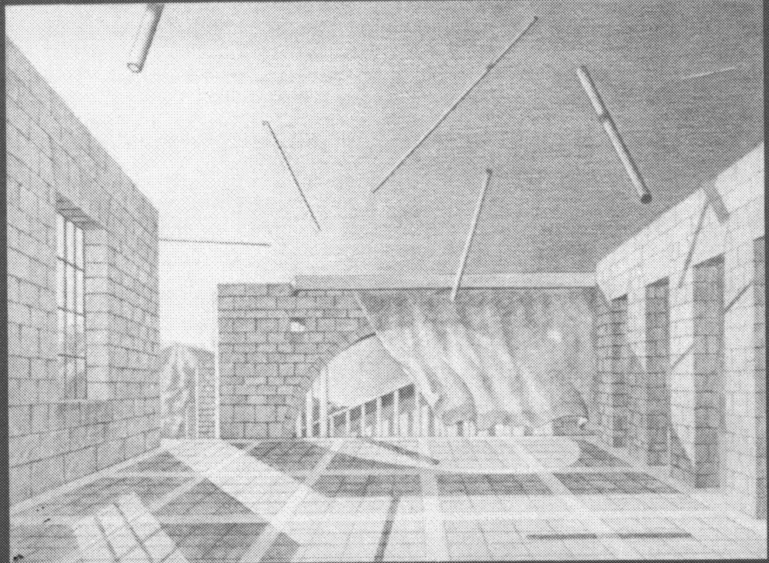
L'exposició de l'IBA de Berlín de 1984, que algú ha definit com el "**mite del fènix**" – la ciutat que reneix de les cendres- és el moment àlgid de materialització de les seves imatges i els llença a formular propostes per Londres, Viena, Bremen, Estocolm i fins i tot Washington.

Els Krier defensen :

- **la ciutat de les comunitats** enfront del "zoning" a l'ús.
- **la ciutat dels vianants** de les places i els carrers a l'escala dels ciutadans, enfront de la ciutat de les autopistes urbanes a l'escala del automòbil.
- **la ciutat dels equipaments públics, arquitectònica i urbanísticament representatius**, enfront dels merament funcionals, diluïts en un teixit urbà informe.
- **la ciutat de la forma urbana i la tipologia arquitectònica que la concreta**, enfront de la simple quantificació de la superfície edificable.
- **la ciutat de l'ergonomia de l'espai urbà**, enfront de l'especulació econòmica.

L'impacte dels germans Krier i dels arquitectes europeus que entraren en diàleg amb ells fou, en el seu moment, considerable i és identificable en els projectes dels arquitectes del "New Urbanism" americà que, a partir de 1985 i fins avui, intenten recuperar la dimensió nostàlgica de la ciutat

Editions des Archives d'Architecture Moderne

RATIONAL
ARCHITECTURE

RATIONNELLE

1 9 7 8

Portada de *Architecture rationnelle*
1978

perduda, no sense risc de caure en el "Kitsch", en una síntesi pretesament perfecta de volguda heterogeneïtat.

La pel·lícula "El show de Truman" rodada a "Sea Side", la urbanització pilot del "New Urbanism", mostra una de les derives del moviment, que a la fi ha estat fagocitat per allò que volia haver evitat: el "kitsch" més absolut de l'imaginari de Disneyland, el "Món Feliç", la ciutat sense conflictes, aïllada del món real com un parc temàtic més, tancat, controlat i paradoxalment separat de la ciutat històrica i al marge de qualsevol evolució.

Des que Leon Krier es va convertir als anys 90 en assessor del Príncep Carles d'Anglaterra en matèria urbanística no n'he sentit parlar més. Però això no vol dir que les seves reflexions sobre l'arquitectura de la ciutat, sobre els valors de la ciutat tradicional, enfront de la disbaixa de les perifèries actuals, la recuperació del concepte de barri i la seva identificació física i tants altres aspectes de la seva teoria, no hagin estat presents en la nostra activitat acadèmica i en la praxi urbanística de recuperació de les nostres ciutats.

SASKIA SASSEN

La Ciudad Global

Nueva York, Londres, Tokio

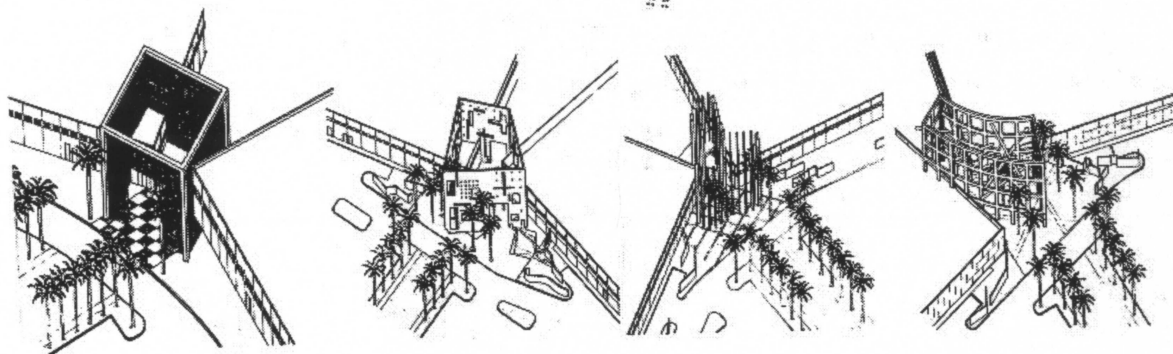
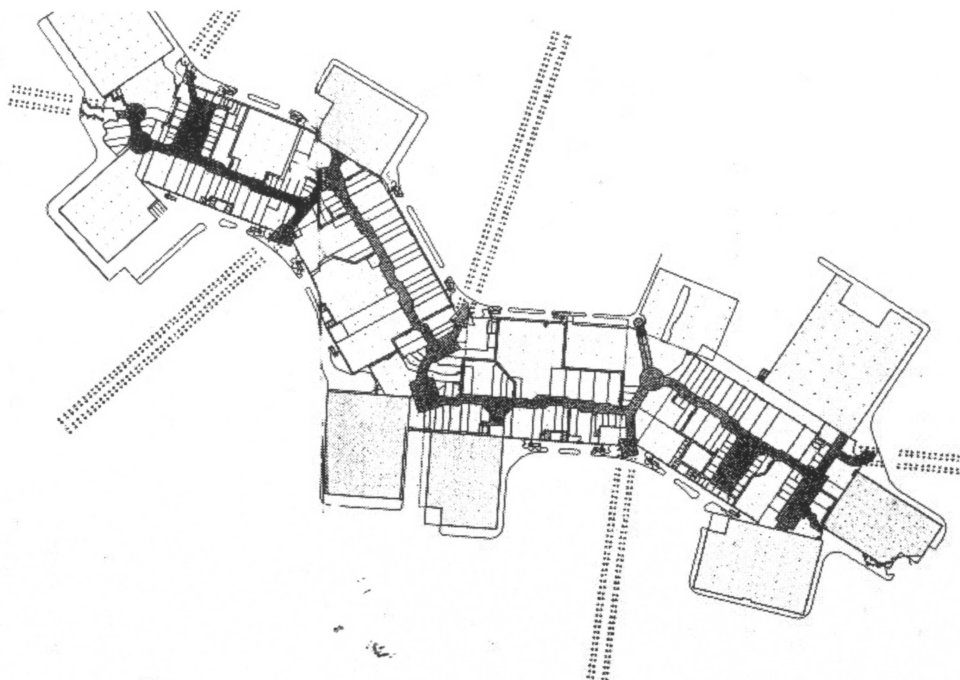
Portada de *La ciudad global*.
Nueva York, Londres, Tokio
Saskia Sassen

11. LA CIUTAT GLOBAL

Amb Saskia Sassen hem après que la dispersió territorial de l'activitat econòmica contemporània genera necessitats creixents de control i administració centrals i que les corporacions transnacionals continuen controlant gran part del producte final i concentren beneficis associats a les vendes en el mercat mundial i que, per això, com més es globalitza l'economia més alta és l'aglomeració de funcions de centralitat en un nombre relativament reduït de llocs, o sigui, a les ciutats centrals del sistema planetari de ciutats.

Les estructures clau de l'economia mundial estan situades necessàriament a les ciutats i els CBD (centres de negocis) són l'expressió espacial d'aquesta lògica.

La idea de Richard L. Meier (1962), àmpliament acceptada en el seu moment, que la densitat i l'**aglomeració s'apaivagaran** paulatinament a mesura que els avenços en les telecomunicacions globals permetin maximitzar la dispersió de la població i dels recursos haurà de ser revisada en funció de les observacions de Saskia Sassen i dels seus col·legues.

Centre comercial Fort Lauderdale a Florida. 48 hectàrees, 235.000m² de sostre, 12.000 llocs d'aparcament.

Els arquitectes d'Arquitectonica International Corporation projectaren 4 folies per identificar els accessos des de la perifèria de l'aparcament.

12. LA QÜESTIÓ DEL PODER: A LA CIUTAT DIFUSA, QUI FA LA CIUTAT?

I avui? Què està canviant en aquests moments en les nostres ciutats?
Com evolucionen l'estructura, la forma i la implantació dels teixits urbans sobre el territori?

Posaré, com a exemple del que ara passa, allò que s'esdevé en l'espai comercial. A la ciutat europea, les formes d'implantació de l'espai comercial s'han mantingut sense canvis significatius fins fa ben poc.

Fins el segle XIX coexistien els mercats a l'aire lliure –a les portes de la ciutat, a les places públiques, en determinats eixos viaris– amb els locals comercials situats a les plantes baixes dels edificis residencials. Els eixos o les zones comercials de les ciutats tradicionals eren el resultat d'una gran quantitat d'iniciatives privades de botiguers, artesans o ciutadans que venien els seus productes o serveis i que decidien situar-se en el lloc i en la forma que millor afavoren els seus interessos.

En la segona meitat del segle XIX es produïren algunes innovacions de gran importància que encara no posaven en qüestió l'íntima relació entre l'espai públic, el carrer i l'activitat comercial.

Durant els dos primers terços del segle XX hem assistit a la generalització dels grans magatzems comercials urbans que comporten una intensificació del caràcter comercial de determinats enclavaments de la ciutat, però que no qüestionen el model preexistent fins aleshores.

Fins el 1970-75, a les ciutats europees, l'àgora, el fòrum, és encara l'espai públic per antonomàsia, i representa el centre simbòlic de la ciutat i de la comunitat ciutadana, amb funcions de plaça pública, lloc institucional, centre corporatiu, enclavament comercial, hotel·ler, museístic i d'oci i restauració, entre d'altres.

A partir dels anys 60 es produeixen, a tot Europa –seguint un mecanisme anàleg a l'experimentat anteriorment a Amèrica– importants processos

de **dispersió** urbana recolzats en l'increment de la mobilitat privada que permet la difusió de l'automòbil. La ciutat difusa que identificà, a la Lombardia i a la Padania italiana, Bernardo Secchi.

La motorització massiva de la població, la construcció de xarxes arterials metropolitanes i regionals de gran capacitat i la difusió de nous tipus d'edificació fan aparèixer nous "estils" de vida i propicien una nova relació dels ciutadans amb el territori.

En paral·lel a aquests fenòmens, apareixen també uns nous tipus d'implantació comercial, els que podem anomenar "centres comercials exògens". Aquestes implantacions tenen una sèrie de característiques comunes:

- Aprofiten l'economia d'escala per promoure unitats cada cop més grans.
- Es localitzen en llocs perifèrics als nuclis urbans i sempre amb una excel·lent accessibilitat.
- Acostumen a crear la seva pròpia centralitat.
- L'accessibilitat es basa fonamentalment en l'ús de l'automòbil privat.
- Els efectes sobre els centres o subcentres comercials clàssics són, en general, devastadors, atès el caràcter d'enclavament i la progressiva autonomia comercial, caracteritzada per la varietat d'oferta de serveis complementaris.
- La competència que aquests nous centres estableixen amb el comerç urbà s'estén progressivament a una gamma, cada vegada més extensa, de mercaderies de consum.
- El caràcter d'enclavament converteix l'espai privat del propi centre comercial –dins dels horaris i regles de comportament decidits per la gerència o la legislació– en un espai públic urbà significatiu: La societat emergent va, cada vegada més, a passejar al centre comercial i menys als carrers o les places de la ciutat.
- L'impacte sobre les estructures comercials de la ciutat només té parió amb l'efecte que els models i els tipus arquitectònics en què es materialitzen aquests grans centres provoquen en la qualitat dels espais urbans immediats.

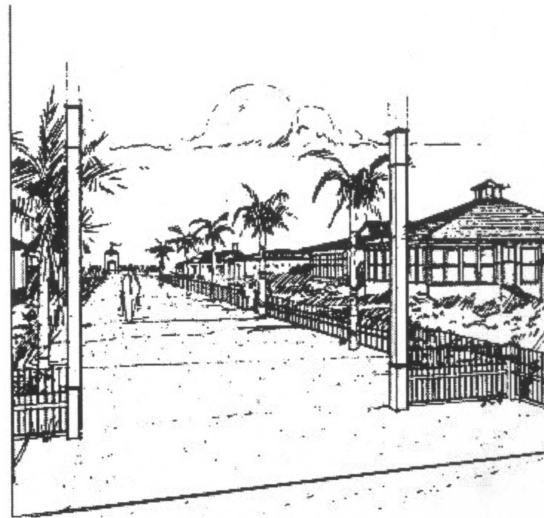
Però, convindria estendre la discussió, més enllà de la configuració comercial de la ciutat moderna. Perquè potser descobrirem que les formes d'implantació comercial no són tan diferents de la manera com es produeixen en l'actualitat els establiments urbans dedicats a altres usos: residencials, industrials, empresarials, culturals, esportius, universitaris, etc.

Els parcs comercials, els parcs residencials, els parcs sanitaris, esportius, tecnològics, o de lleure, que construïm avui dia, també tenen unes característiques comunes que convé analitzar en detall:

- La tendència a unes dimensions cada vegada més grans i a una major extensió de sòl acotat.
- La tendència a una especialització més accentuada, tant dels parcs de diferents usos com de les unitats que els integren.
- La tendència a constituir recintes tancats amb sistemes de control d'accés cada vegada més sofisticats.
- La tendència a allunyar-se dels nuclis urbans preexistents i, sovint, a situar-se a diversos quilòmetres de distància.
- La tendència a considerar l'automòbil privat –i en general el gran aparcament a l'aire lliure– com a mitjà principal d'accés.

Si a través de l'anàlisi d'aquests temes arribem a la conclusió que els "parcs temàtics" de diferent ús presenten problemes comuns, potser podrem concloure que el canvi experimentat per les estructures d'implantació comercial a les ciutats, també afecta els altres tipus d'implantació, i que allò que realment està canviant és "la forma de produir ciutat" del nostre temps, que es caracteritza per:

- L'absència de relacions estables amb la geografia física i cultural del lloc. La nova ciutat substitueix l'atractiu i l'encant dels llocs centrals de la ciutat històrica pels símbols universals del Mc Donald's o de la Coca-Cola.
- L'obsessió per la seguretat, amb creixents nivells de manipulació i vigilància sobre els ciutadans i amb la proliferació de noves formes de segregació. En un centre de 40.000 metres quadrats, especialitzat

Sea Side, Florida: la ciutat-bambolina d'El show de Truman. La fórmula del somni americà. La negació del conflicte com a component essencial de la complexitat urbana s'estén imparable arreu del món. Sembla una premonició de la fi de l'espai públic.

completament en activitats d'oci, inaugurat recentment a Barcelona, s'han instal·lat 150 càmeres de vídeo ocultes per controlar els moviments dels ciutadans.

- La simulació i la falta d'autenticitat de les arquitectures que conformen aquests pretesos espais urbans. El decorat real o virtual –a vegades de cartró-pedra– és la imatge formal que s'ofereix als ciutadans de la civilització dels parcs temàtics.

La ciutat liberal, la ciutat del segle XX, és obra majoritària de la iniciativa privada. Només en algunes ciutats -les capitals d'estat i aquelles on els poders autocràtics pretenen deixar la seva empremta- el paper de la iniciativa pública és significatiu.

A la resta de ciutats és la iniciativa privada, les múltiples decisions individuals o col·lectives dels ciutadans ens la seva implantació personal, empresarial o dotacional, la que defineix la forma i l'estructura de la ciutat. Però caldrà escatir de quina iniciativa privada parlem. Per això és pertinent la pregunta sobre la funció de la iniciativa privada i sobretot distingir entre:

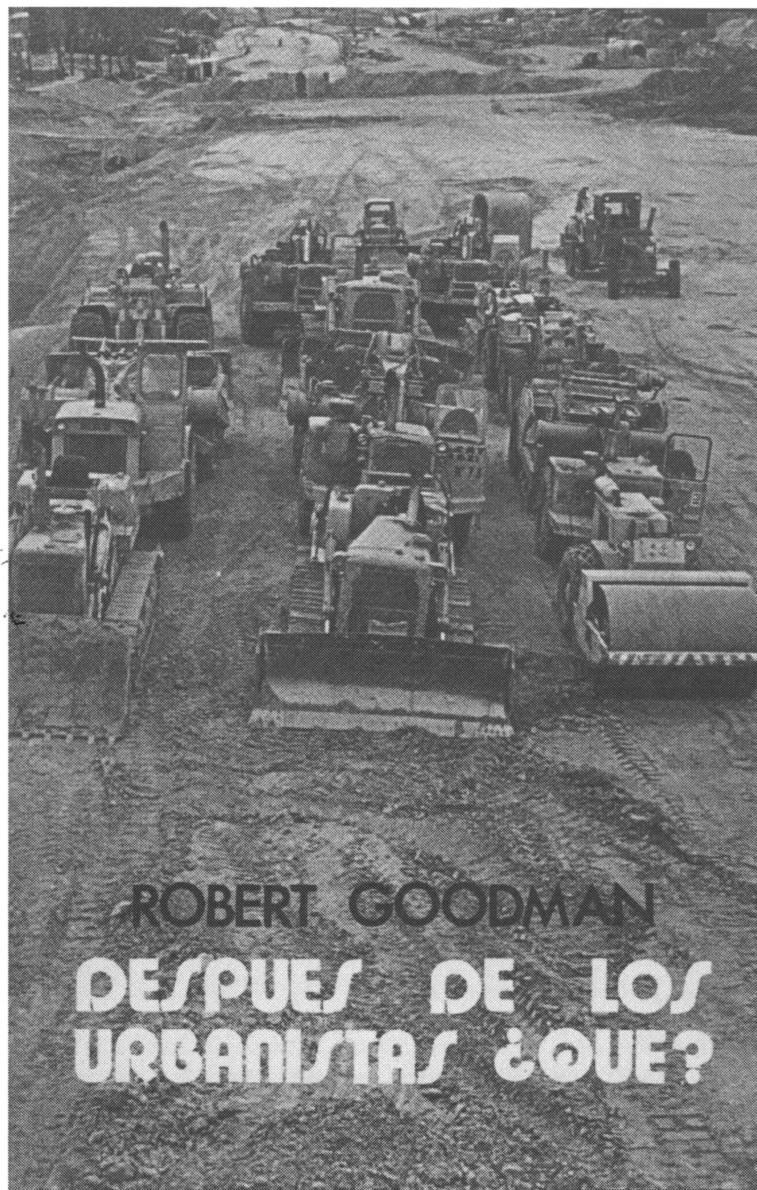
Si es tracta de la iniciativa privada dels ciutadans que s'implanten a la ciutat per millorar el seu nivell de vida i optimitzar legítimament els seus negocis, però també participar en la vida urbana, aprofitar els avantatges que ofereix la diversitat i la complexitat, cooperar en el manteniment de l'espai públic i en la millora de l'ambient, del paisatge, de l'arquitectura, dels transports, de la cultura i de la seguretat, perquè la qualitat de l'oferta urbana forma part de la *competitivitat* entre ciutats i perquè és un *deure social* participar en la millora de la qualitat de la pròpia ciutat.

O si es tracta d'aquella "altra" iniciativa privada de les grans corporacions en què prevalen les economies d'escala en la producció de la ciutat, la imatge sobre els continguts, el benefici immediat sobre la integració a mitjà termini, la moda del moment sobre la permanència, els resultats econòmics ràpids de les promocions simples sobre els beneficis socials i mediambientals inherents a les promocions **complexes**.

No sigui el cas que, en deixar pas a la iniciativa privada de les corporacions desfermades i sense control, estiguem també obrint camí a la profecia de l'arquitecte Michael Sorkin per a la ciutat americana: "***ens dirigim cap a la fi de l'espai públic***".

En el fons, la discussió podria derivar cap a una pregunta fonamental sobre el "poder": -Qui fa la ciutat?... i la resposta és: -Qui pot!

I quins poders actuen en aquest moment històric?... Potser les respostes ens porten a preguntar-nos sobre el paper econòmic de la iniciativa privada però, sobretot, de la "iniciativa política pública" i democràtica en la configuració de les ciutats.

ROBERT GOODMAN
**DESPUES DE LOS
URBANISTAS ¿QUE?**

Despues de los urbanistas ¿qué?
Robert Goodman

CONCLUSIONS

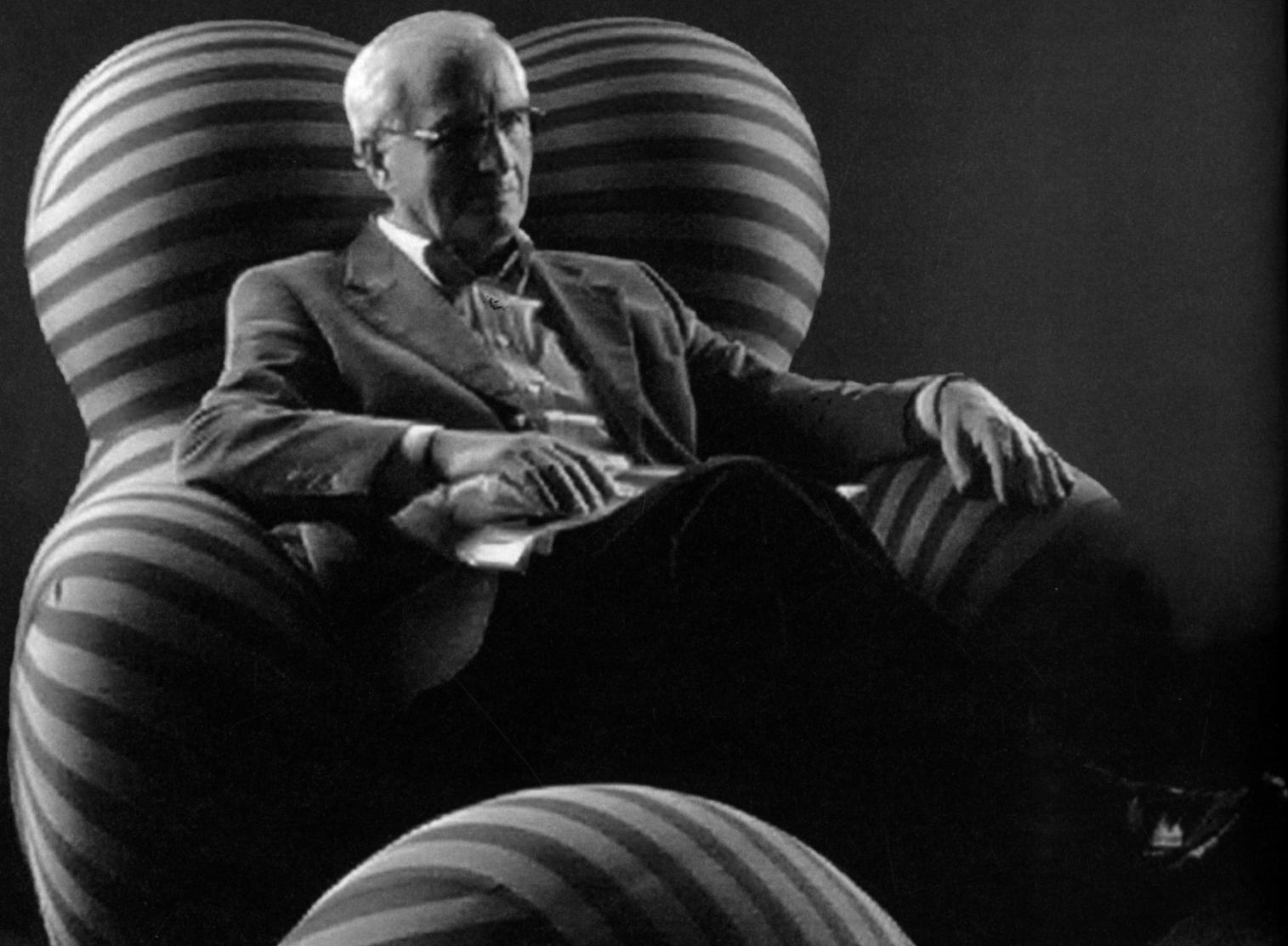
Deixeu-me concloure amb una afirmació controvertida i heterodoxa i més encara pronunciada des d'una càtedra d'aquesta Escola i d'aquesta Universitat.

Potser molts de vosaltres l'heu escoltada abans d'altres boques. Vull acabar la meva activitat docent a l'ETSAB dient que encara que algú ha dit que *"la ciutat és una cosa massa seriosa per deixar-la en mans dels arquitectes"*, és molt pitjor construir la ciutat sense comptar amb els arquitectes.

Per acabar permeteu-me una expansió personal: Voldria retre un sincer homenatge a tots els professors, arquitectes i alumnes que, des del 1960 i amb el seu esforç, introduïren l'Escola d'Arquitectura en el debat de la Urbanística actual.

En particular, al catedràtic emèrit i professor Manuel Ribas a qui recordo, en la primera classe que vaig rebre d'ell a l'Escola, com una llum d'un futur d'esperança en el negre pou en què havia caigut l'ensenyament de la Urbanologia. A Oriol Bohigas que, essent director d'aquesta Escola, que jo havia abandonat quan era professor d'instal·lacions, em va fer tornar al claustre de professors i em va animar a participar en les tasques del Departament d'Urbanisme.

A tots els qui formen l'Escola: des del Director i tots els professors fins a l'alumne més jove, des del personal no docent fins a les més altes instàncies acadèmiques de la U.P.C., a tots us vull dir: "Ha valgut la pena haver estat amb vosaltres, moltes gràcies".

LLUÍS CANTALLOPS I VALERI

Neix a Barcelona el 1934 on obté el Títol d'Arquitecte a l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura (E.T.S.A.B.) el 1959. El mateix any viatja als Estats Units: New York, Boston, Detroit, Chicago, Washington.

Entre 1960 i 1968 és professor d'instal·lacions a la ETSAB. A partir del 1961 s'associa amb l'arquitecte Jaume Rodrigo. El 1962 visita l'Escola d'Ulm, la Neo Bauhaus dirigida per Tomás Maldonado, i s'incorpora, com a professor de construcció a l'Escola Elisava. El 1963 viatja a Dinamarca i Suecia on coneix l'obra de Jacobsen i Asplund. Un any més tard visita Holanda i les New Towns angleses i crea l'oficina Consultora d'Instal·lacions (OCI) del Col·legi d'Arquitectes.

El 1965 Jaume Rodrigo mor a Irura en accident d'automobil.

El 1967 reben el Premi FAD d'Arquitectura per la Residència d'Estudiants Mare Güell a Barcelona. Visita les primeres obres d'Alvaro Siza a Porto i l'obra d'Alvar Aalto a Finlàndia i Alemanya. El 1968 s'incorpora a l'equip redactor del Pla de l'Àrea Metropolitana de Barcelona del qual és coordinador amb Ernest Lluch. El 1969 visita Rio de Janeiro i Brasília i participa al congrés de la UIA a Buenos Aires. El 1975 forma equip amb Elías Torres i José Antonio Martínez. Projecten, entre altres, l'edifici TRACI, la botiga PILMA del carrer de València, la Politècnica de Girona i un conjunt d'habitatges a Canovelles.

El 1979 és nomenat Director General d'Urbanisme de la Generalitat de Catalunya, càrrec que li permet impulsar un ampli programa de planejament urbanístic. Des del 1985 és Catedràtic de Planejament Urbanístic de la Universitat Politècnica de Catalunya. El mateix any crea un nou estudi amb l'arquitecte Miquel Simón i la dissenyadora Marta Dalmau. El 1986 dirigeix l'equip que redacta el Pla Especial de la zona costanera metropolitana de Barcelona que significa l'obertura de la ciutat al mar. El 1992 organitza a Barcelona el congrés de l'ECAADE (Education in Computer Aided Architectural Design in Europe). Visita Egipte i l'arquitectura i d'urbanisme del Món Islàmic: Istanbul, Isphahan, Samarcanda, Buhara, Khiva.

El 2003 torna a admirar l'obra de Dudok a Hilversum. El mateix any mor l'arquitecte Miquel Simón. La vida, però, segueix.

LLUÍS CANTALLOPS I VALERI
ESCRITS

ARTICLES PROPIS

1964

"La platja de Barcelona". A: Serra d'Or. Barcelona

1965

"Instalaciones de agua en la vivienda". A: Centro de Estudios de Investigación del Agua. Barcelona

"El polígono de San Martín". A: Cuadernos de Arquitectura (nº 61). Barcelona

1966

"Salvador Valeri Pupurull". A: Cuadernos de Arquitectura (nº 63). Barcelona

1969

"El petróleo en Cataluña: análisis económico" (Cap. 8).A: Editorial Moneda y Crédito. Barcelona

"L'àrea metropolitana de Barcelona". A: Qüestions d'Art (núm. 17). Barcelona

"Bases para o estudo da costa da regio de Barcelona". A: Arquitectura. Lisboa

"La minva dels espais verds". A: Serra d'Or. Barcelona (maig 1969)

"Els problemes de la costa de la comarca de Barcelona". A: Serra d'Or. Barcelona

"Sobre la Ley del Suelo". A: Diario de Barcelona. Barcelona (juliol 1969)

1971

"La costa". A: Cuadernos de Arquitectura (nº 86). Barcelona

1972

"Desarrollo urbanístico del AMB en el último decenio". A: Cuadernos de Arquitectura (nº 87). Barcelona

"¿Control urbanístico?". Cuadernos de Arquitectura (nº 87). A: Barcelona

1973

"Querida familia". Cuadernos de Arquitectura (nº 98). A: Barcelona

1974

"De las Reales Atarazanas al Náutico de Garraf". A: Arquitecturas Bis (nº 3). Barcelona

1977

"La actividad recreativa y la costa de Catalunya". A: Ciudad y Territorio (nº 3). Madrid

1978

"El polígono Riera de Caldes". A: Diario de Barcelona. Barcelona

1979

"La especulación del suelo". A: El Ciervo (nº 337). Barcelona

1980

"Generalitat de Catalunya: dos años de gestión urbanística". A: CEUMT (nº 31). Barcelona

1981

"Problemática de las áreas centrales". A: CEUMT (nº 40-41). Barcelona

1982

"Pla Especial Centre Tarragona". A: Quadrens d'Arquitectura (núm. 155). Barcelona

1983

"Records d'una visita al cementiri del bosc". A: Quadrens d'Arquitectura (núm. 157).
Barcelona

1984

"Incidència dels nous fets urbans i territorials en la Divisió Territorial de 1936". A: Debat
sobre la Divisió Territorial de Catalunya. Barcelona

"El Front Port Besòs". A: Les vies de Barcelona. Barcelona

1987

"Un pla per recuperar la costa". A: Metròpolis Mediterrània (nº 5). Barcelona

"Decisiones urgentes". A: El País 08/03/1987. Barcelona

"Barcelona 1992, los juegos como ambición y pretexto". A: Urbanismo-COAM (nº 1). Madrid

1990

"Cal reestructurar la ciutat desgavellada" (Perfil de Lluís Cantallops). A: Arquitectes de
Barcelona - Butlletí COAC (nº24). Barcelona

1992

"Ciutat, Metròpoli i Transport, Planificació, Execució, Gestió". A: ITP - TMB (nº 9). Barcelona

1993

"El proyecto arquitectónico y urbanístico por ordenador: espacio cartesiano". A: Experimenta
- Bienal de Arquitectura y Urbanismo. Zaragoza

1996

"La vall baixa del Besòs; el llarg procés de transformació d'un territori de frontera". A: Àrea
- Revista de Debats Territorials (nº 4). Barcelona

1998

"Deu anys de transformació urbanística a Berga". A: L'Erol - Revista Cultural del Berguedà
(nº 59). Berga

"La Biblioteca como edificio público". A: Diputació de Barcelona - Servei de Biblioteques.
Barcelona

"Menys persones en dominen més. Societat del Coneixement". A: Beta Editorial SA.
Barcelona

1999

"L'Urbanisme Municipal a Catalunya (1979-1999)". A: Papers - Regió Metropolitana de
Barcelona (nº 32). Barcelona

2002

"I parchi archeologici in Catalogna. Un progetto per la valle dei Templi". A: Officina Edizioni.
Bari

"Qui fa la ciutat?". A: Revista INDE. Barcelona (abril 2002)

"Els canvis a les grans ciutats del Principat en l'última dècada". A: Serra d'Or. Barcelona

2003

"Les architectures del Campus de Cappon: una visió crítica". A: DAU - Debats
d'Arquitectura i Urbanisme (nº20). Lleida

LLIBRES PROPIS (o en coautoria)

Construcción y Urbanismo (1ªedició). Enciclopedia Temática CIESA (nº 10) : Barcelona,1966

Estudio de ordenación Playas Comarca de Barcelona (Monografía 5). Ed. Comisión de Urbanismo de Barcelona : Barcelona, 1973

Construcción y Urbanismo (2ªedició actualitzada). Enciclopedia Temática CIESA (nº10) : Barcelona, 1976

Construcción y Urbanismo (3ªedició actualitzada). Enciclopedia Temática CIESA (nº10) : Barcelona, 1980

Pla General d'Ordenació Urbana de Tarragona . Secretaria General Tècnica del MOPU : Madrid, 1988

La part alta del Centre Històric de Tarragona (coautor, Xavier Romaní Bové). Arxiu de Ciències i de Tecnologia de l'IEC : Barcelona, 1990

Lluís Cantallops Valeri (coautor David Closas).Inventaris d'Arquitectura COAC : Barcelona, 2003

ENTREVISTES

1980

"Entrevista". CAU (nº 67). Barcelona

1987

"Diálogos con arquitectos sobre como debe afrontar la ciudad el reto de los JJOO". A: La Vanguardia 20/09/1987. Barcelona

"El mensaje de un joven airado que revolucionó el arte arquitectónico". A: El Periódico de Catalunya 01/10/1987. Barcelona

1998

"Cantallops, pioner en l'ús de la informàtica (entrevista i Projecte Sala Bikini)". A: Eupalinos (nº 3) Coop.d'Arq. Jordi Capell. Barcelona

"Taula Rodona COAC amb membres del Manifest (opinió)". A: Eupalinos (nº 4) Coop.d'Arq. Jordi Capell. Barcelona

2005

"Tres arquitectes, tres despatxos (entrevista d'E.Margaretto)". A: Eupalinos (nº 21) Coop.d'Arq. Jordi Capell. Barcelona

REPORTATGES / ARTICLES / LLIBRES d'ALTRI (de referència a obra publicada)

1965

"Casa en Llavaneras". A: Hogar y Arquitectura. Madrid

1968

"La residencia Madre Güell". A: Hogar y Arquitectura. Madrid

1969
"Casa Bayés (Ll. Domènech)". A: Arquitectura Española Contemporánea (Ed. Blume).
Barcelona

1969
"Casa Bayés. Casa Fonts". A: Arquitectura, Lisboa

1970
"Residenza Madre Güell". L'architettura. Roma

1971
"Chalet en L'Estartit". Casas de Vacaciones. Barcelona
"Residential Building Madre Güell". Architecture and Urbanism. Tokio

1973
"Chimeneas". Nuevo Ambiente (nº 18). Barcelona
"Cuatro viviendas en Llaveneras". Nuevo Ambiente (nº 20). Barcelona
"Piscina en Llaveneras". Piscinas (Ed. G. Gili). Barcelona
"Transformación de una vivienda en 4 apartamentos". Mobelart (nº 11). Barcelona
"Vivienda en Llaveneras". Mobelart (nº 11). Barcelona

1975
"Una tienda de muebles". Mobelart (nº). Barcelona

1977
"Vivienda en la ciudad". Habitat (nº 4). Barcelona
"Wohngebäuds in Sant Vicenç dels Horts". Baumeister. Munich

1978
"Fábrica de perfumes". Progressive Architecture. Cleveland

1979
"Anuarios 1969-1979". Cuadernos de Arquitectura. Barcelona
"Dos casas gemelas en La Roca". ON (nº 6). Barcelona

1980
"Unas significativas viviendas sociales". ON (nº 20). Barcelona

1981
"Detalls constructius". E. PERMANYER, arquitecte. Barcelona
"Viviendas en Canovelles". Quaderns d'Arquitectura (núm. 147). Barcelona

1983
"Vivienda unifamiliar". Quaderns d'Arquitectura (núm. 156). Barcelona
"177 abitazioni a Canovelles". Casabella (nº 497). Roma

1985
"Las nuevas áreas residenciales en la formación de la ciudad". Calvo, Peñuelas, Delgado
-Estudios Territoriales MOPU. Madrid

1987
"L'arquitectura en la història de Catalunya". M. Carmen Ferré -Ed. Caixa de Catalunya.
Barcelona

1995

"Bordes Marítimos" (pàg.104,105,460,468,469,532 St. Carles Ràpita i Calafell). Luis López Peláez -Gráficas Urania S.A.. Màlaga

1996

"Campus, 10 anys d'arquitectura universitària 1986-96" (pàg. 124-133 Lleida 340-343Reus). RQP Arquitectura S.L.. Barcelona

1997

"La candidatura olímpica de 1972". Jordi Brunet -Viladecans Sí - Ajuntament de Viladecans. Viladecans

1998

"Habitatge assequible" (pàg.118-119 projecte guanyador, 55 habitatges Sta.ColomaCervelló). Àrea metropolitana, Mancomunitat - IMPSOL - COAC. Barcelona
"Los paseos marítimos españoles" (pàg.105,112,114,214,215,265,270 Calafell). J.J.Trapero -Ediciones Akal S.A.. Madrid
"Los paseos marítimos españoles" (pàg134,140,175,188,265,272 St.Carles Ràpita).J.J.Trapero -Ediciones Akal S.A.. Madrid
"Plan General de Ordenación Urbana de Tarragona" (publicació projecte). Ministerio de Obras Públicas y Urbanismo. Madrid

1999

"Urbanisme a Barcelona'99" (pàg. 56-57 Pla Especial Porta Bilbao). Juli Esteban, Jaume Barçada -Ajuntament de Barcelona. Barcelona

2000

"L'Arquitectura del Sol-Sunland Architecture" (pàg.78 Calafell, pàg.86 St.Carles Ràpita -fitxes).COA Catalunya i altres Col legis de l'Estat. Barcelona

2001

"Els carrers de la democràcia" (pàg. 208-209 Urbanització Rambla de Vilanova i la Geltrú). Diputació de Barcelona. Barcelona

2002

"Puentes"(pàg.310-317 Passarel la Pg. Marítim Calafell). Martha Torres Arcila -ATRIUM. MXC-NY-BCN
"Recull d'actuacions urbanístiques 1995-2002" (pàg. 70-73 St. Quirze). J. Coll, A. Comerma -Diputació de Barcelona -Gestió Urb.. Barcelona

2003

"Arquitectura y Universidad para la ciudad" (pàg218-227 FacultatMedicinaAlbacete). Diego Peris -Universidad de Castilla-La Mancha. Albacete
"Proyectos Zona Franca Barcelona" (Porta Firal, de Cantallops). Pasajes de arquitectura y crítica (nº 53). Madrid

2004

"Habitatge Protegit Metropolità1995-2003" (pàg.20-21, 98-99 Sta.ColomaCervelló 55 habitatges). Àrea metropolitana, Mancomunitat - IMPSOL. Barcelona
"La nueva Porta Firal de Cantallops". Francesc P.Vila -RevistaConstrucciónTanitPress (nº150). Barcelona

UN CENTENAR DE TÍTOLS SOBRE L'URBANISME DEL SEGLE XX

AKROPOLIS ARCHITEKTEN. *Lotte Stam-Beese 1903-1988.* Rotterdam : Rotterdamse K/U, 1993

ALEXANDER, Christopher. "A city is not a tree". En: New York : Architectural Forum, 1965
Tres aspectos de matemática y diseño. Barcelona : Tusquets, 1969

ALEXANDER, Christopher. *Urbanismo y participación - Univ. Oregon (1975).* Barcelona : G. Gili, 1978

ARENT, Randall (Congress'99 New Urb.). *Charter of the New Urbanism.* New York : McGraw-Hill, Inc, 2000

AUZELLE, Robert - **JANKOVIC,** Ivan. *Enciclopédie de l'Urbanisme.* Paris : Vincent Freal et Ce, 1947-59

AYMONINO, Carlo. *Orígenes y desarrollo de la ciudad moderna.* Barcelona : G. Gili, 1972

BACON, Edmund. *Design of cities.* London : Thames&Hudson Ltd, 1967

BARDET, Gaston. *L'urbanisme.* Paris : PUF, 1945
L'urbanisme. Barcelona : ED.62, 1964

BARDET, Gaston. *Pierre sur pierre.* Paris : Vincent Freal et Ce, 1945

BARDET, Gaston. *Le nouvel urbanisme.* Paris : Vincent Freal et Ce, 1948

BARNETT, Jonathan. *An introduction to urban design.* New York: Harper and Row, 1982

BERNICK, Michael - **CERVERO,** Robert. *Transit villages in the 21st century.* New York, McGraw-Hill Inc, 1997

BOHIGAS, Oriol. *BCN, entre el Pla Cerdà i el Barroquisme.* Barcelona : ED.62, 1963

BRACCO, Sergio. *Los sistemas metropolitanos de las nuevas ciudades.* Vilassar de Mar : Oikos-Tau, 1988

BUCHANAN, Colin. *Traffic in Towns.* London: HMSO, 1963
El tráfico en las ciudades. Madrid : Tecnos, 1973

BURNHAM, Daniel - **BENNET,** Edward. *Plan of Chicago.* Chicago : Commercial Club, 1908
Plan of Chicago. New York : PrincetonArchPress, 1993

CALTHORPE, Peter. *The Next American Metropolis.* New York : PrincetonArchPress, 1993

CAMPOS VENUTI, G. *La administración del Urbanismo.* Barcelona: G. Gili, 1971

CAMPOS VENUTI, G. *Urbanismo y austeridad.* Madrid : Siglo XXI, 1978

CASTEX - PANERAI - DEPAULE. *Formes urbaines: de l'îlot à la barre.* Paris : Dunod, 1977
Formas urbanas; de la manzana al bloque. Barcelona : G. Gili, 1986

CECARELLI, Paolo. *Poder y planificación urbanística.* Vilassar de Mar : Oikos-Tau, 1980

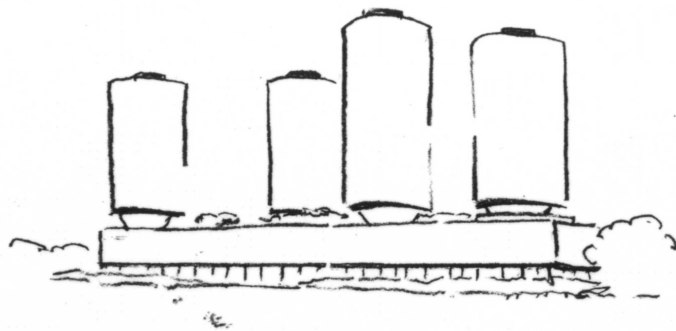
CERASI, Maurice. *El espacio colectivo de la ciudad.* Vilassar de Mar : Oikos-Tau, 1990

- CERDÀ**, Ildefons. *Teoría General de la Urbanización (1867)*. Barcelona : Inst. Estudios Fiscales-Ariel, 1968
- CERVELLATTI** i **SCANAVINI**. *Bolonia*. Barcelona : G. Gili, 1980
- CHADWICH**, G.F. *Una visión sistémica del planeamiento*. Barcelona : G. Gili, 1973
- CHAPIN** F.Stuart. *Urban Land Use Planning*. Urbana : University of Illinois Press, 1962
Planificación del uso del suelo urbano. Vilassar de Mar : Oikos-Tau, 1977
- CHAPIN** F.S. - **WEISS** S.F. *Factors influencing land development*. Raleigh : University of North Carolina, 1962
- CHERMAYEFF**, Serge - **ALEXANDER**, Christ. *Community and privacy*. Cambridge : DoubleDay &Co.- MIT, 1963
Comunidad y Privacidad. Buenos Aires : Nueva Visión, 1968
- CHOAY**, Françoise. *L'Urbanisme: utopies et réalités*. Paris : Seuil, 1965
- CHURCHILL**, Henry. *The city is the people*. New York : Reynal&Hitchcock, 1945
La ciudad es su población. Buenos Aires : Infinito, 1958
- CIAM**. *La carta de Atenas (1933-41)*. Buenos Aires : Contempora, 1957
- COPPOLA**, Paola. *L'identità come processo*. Roma : Officina Edizioni, 1992
- CULLEN**, Gordon. *Townscape*. London : A Review Blume, 1949-61
- DUANY,PLATER - ZYBERK, ALMINANA**. *The New Civic Art*. New York : Rizzoli International, 2003
- DUANY, PLATER - ZYBERK, SPECK**. *Suburban Nation*. USA : North Point Press, 2000
- EATON**, Ruth. *Ideal Cities*. London : Thames&Hudson Ltd, 2002
- ESTEBAN NOGUERA**, Juli. *L'ordenació urbanística*. Barcelona : Diputació Barcelona, 2002
- FOLGUERA**, Francesc. *Urbanismo para todos*. Barcelona : COAC, 1959
- FOURQUET**, François / **MURARD**, Lion. *Los equipamientos del poder*. Barcelona : G. Gili, 1973
- GANDELSONAS**, Mario. *Urbanism: architecture and the american city*. New York : PrincetonArchPress, 1999
- GATTI**, Alberto. *Il disegno della città*. Roma: Kappa, 1987
- GEDDES**, Patrick. *Ciudades en evolución*. Buenos Aires : Infinito 1960
- GIBBERD**, Frederick. *Town design*. London : Architectural Press 1956
Diseño de nucleos urbanos. Buenos Aires : Contempora, 1958
- GÜLLER**, Güller. *Del aeropuerto a la ciudad aeropuerto*. Barcelona : G. Gili, 2002
- HAGGET**. *Análisis vocacional en la geografía*. Barcelona : G. Gili, 1975
- HALL**, Peter. *Modelos de análisis territorial*. Vilassar de Mar : Oikos-Tau, 1975

- HARRIS**, Britton. *Modelos de desarrollo urbano*. Vilassar de Mar : Oikos-Tau, 1975
- HEGGEMANN**, Werner - **PETS**, Elbert. *American Vitruvius - Civic Art*. New York : PrincetonArchPress, 1988
- JACOBS**, Jane. *Las ciudades y la riqueza de las naciones*. Barcelona : Ariel, 1986
- JACOBS**, Jane. *La economía de las ciudades*. Barcelona : Península, 1971
- JACOBS**, Jane. *The death and life of Great American Cities*. New York : Randon House Inc., 1961
Vida y muerte de las grandes ciudades americanas. Barcelona : Península, 1967
- JONES**, Emrys. *Metropolis. The world's Great Cities*. Oxford : Oxford UP, 1990
Metrópolis. Madrid : Alianza, 1992
- KATZ**, Peter. *The New Urbanism*. New York : McGraw-Hill, Inc., 1994
- KOSTOF**, Spiro. *The City shaped*. London : Thames&Hudson Ltd, 1991
- KOSTOF**, Spiro. *The City assembled*. London : Thames&Hudson Ltd, 1992
- LE CORBUSIER**. *La ville radieuse*. Boulogne-sur-Seine : Architecture d'aujourd'hui, 1935
- LEFEBVRE**, Henri. *La révolution urbaine*. Paris : Gallimard, 1970
La revolución urbana. Madrid : Alianza, 1972
- LEFEBVRE**, Henri. *Le droit à la ville*. Paris : Antrophos, 1968
El derecho a la ciudad. Barcelona : Península, 1969
- LEFEBVRE**, Henri. *De lo rural a lo urbano*. Barcelona : Península, 1971
- LEFEBVRE**, Henri. *La pensée marxiste et la ville*. Tournai (France) : Casterman, 1972
El pensamiento marxista i la ciudad. México : Extemporaneos, 1973
- LINCH**, Kevin. *La buena forma de la ciudad*. Barcelona : G. Gili, 1985
- LINCH**, Kevin. *La imagen de la ciudad*. Buenos Aires : Infinito, 1976
- LINCH – APPLEYARD - MYER**. *The view from the road*. Cambridge : MIT Press, 1964
- MANCUSO**, Franco. *Las experiencias del Zoning*. Barcelona : G. Gili, 1980
- MARTIN - MARCH - ECHENIQUE**. *La estructura del espacio urbano*. Barcelona : G. Gili, 1972
- MAY**, Ernst. *E. May und das Neue Frankfurt 1925-30*. Bertin : Wilhelm Ernst & Shon, 1986
- McCLUSKEY**, Jim. *El diseño de vías urbanas*. Barcelona : G. Gili, 1985
- McLOUGHLIN**, Brian. *Urban and Regional Planning*. London : Faber&Faber Ltd, 1969
Planificación urbana y regional. Madrid : IEAL, 1971
- MEIER**, Richard L. *A Communication Theory of Urban Growth*. Cambridge : MIT Press, 1962
- MITCHELL**, William J. *E-topia: Urban life, Jim-but not as we know it*. Cambridge : MIT Press, 1999
E-topia. Barcelona : G. Gili, 2001

- MITCHELL**, William J. *City of Bits: space, place and the infobahn*. Cambridge : MIT Press, 1996
- MUMFORD**, Lewis. *La cultura de las ciudades*. Buenos Aires : Emece, 1957
- MUMFORD**, Lewis. *La ciudad en la historia*. Buenos Aires : Infinito, 1989
- NEW JERSEY** State Planning Commission. *New Jersey, State Development and Redevelopment Plan*. Trenton : NJ Planning State Commission, 2001
- NEWTON**, Norman T. *Design of the Land*. Boston : Harvard UP : 1971,
- PERLOFF - BERRY - CHAPIN**. *La calidad del medio ambiente urbano (1968)*. Vilassar de Mar : Oikos-Tau, 1972
- PIRENNE**, Henry. *Les villes du Moyen Age*. Paris : PUF, 1971
Las ciudades de la Edad Media. Madrid : Alianza, 1972
- POËTE**, Marcel. *Introduction à l'urbanisme*. Paris : Anthropos, 1967
- QUARONI**, Ludovico. *La città fisica*. Roma : Laterza e Figli, 1981
- QUARONI**, Ludovico. *La Torre de Babel*. Barcelona : G. Gili, 1970
- RENNIE**, John. *Global dimensions, space, place and contemporary world*. London : Reaktion Books, 2001
- RODWIN**, Lloyd (i altres). *La metròpoli del futur (1961)*. Barcelona : Seix-Barral, 1967
- ROGERS**, Richard - **GUMUCHDJIAN**, Philip. *Cities for a small planet*. London : Faber&Faber Ltd, 1997
Ciudades para un pequeño planeta. Barcelona : G. Gili, 2000
- ROGERS, SERT, TYRWHIT**. *CIAM 1955 -El corazón de la ciudad*. Barcelona : Científico-Médica, 1961
- ROSSI**, Aldo. *La arquitectura de la ciudad (1961)*. Barcelona : G. Gili, 1971
- ROWE**, Colin. *Collage City (1978)*. Barcelona : G. Gili, 1981
- SAARINEN**, Eiel. *La ciudad*. Buenos Aires : Poseidon, 1948
- SAARINEN**, Eiel. *La ciudad: su crecimiento, su decadencia, su porvenir*. Mexico : Limusa Wiley, 1967
- SAMONA**, Giuseppe. *L'Urbanistica e l'avvenire della città*. Bari : Laterza, 1959
- SASSEN**, Saskia. *The global city*. New York : PrincetonArchPress, 1991
La ciudad global. Buenos Aires : EUDEBA, 1999
- SECCHI**, Bernardo i **ALTRES**. *Análisis de las estructuras territoriales*. Barcelona : G. Gili, 1968
- SHARP**, Thomas. *Town Planning*. London : Penguin Books, 1939
Planeamiento urbano. Buenos Aires : Infinito, 1959
- SITTE**, Camillo. *Construcción de ciudades*. Barcelona : Canosa, 1926

- SORKIN**, Michael (i altres). *Variations on a theme park*. New York : Hill & Wang, 1992
- SORKIN**, Michael (i altres). *Giving ground*. London/NewYork : Verso, 1999
- STEIN**, Clarence S.- **WRIGHT**, Henry. *Toward New Towns for America*. New York : Reinhold, 1957
- TOYBEE**, Arnold J. *Cities on the move*. Oxford : Oxford UP, 1970
Ciudades en marcha. Madrid : Alianza, 1973
- TUNNARD**, Ch. & **PUSHKAREF**, B. *Man-made America: Chaos or Control?*. New Haven : Yale University Press, 1963
- UNWIN**, Raymond. *Town Planning in practice*. London : 1ª edició, 1909
L'étude pratique des plans des villes. Paris : L'Équerre, 1982
La práctica del urbanismo. Barcelona : G. Gili, 1984
- VERCELLONI**, Virgilio. *La cité idéale en Occident*. Paris : Ed. du Félin, 1996
Atlante storico dell'idea europea della città ideale. Milano : Jaca Book spa, 1994
- WEBER**, Max. *Die Stadt*. Germany : Archiv für sozial wissenschaft, 1921
La ciudad. Madrid : La Piqueta, 1987
- WEBER**, Melvin (i altres). *Explorations into urban structure*. Pennsylvania : University of Pennsylvania, 1964
Indagini sulla struttura urbana. Milano : Il Saggiatore, 1968
- WINGO**, Lowdon. *Transporte y suelo urbano*. Vilassar de Mar : Oikos-Tau, 1972
- WINGO**, Lowdon. *Ciudades y espacio*. Vilassar de Mar : Oikos-Tau, 1976

ETSAB Escola Tècnica Superior
d'Arquitectura de Barcelona
EDICIONS ETSAB